

**TÜRKİYE'DE YERİNDEN EİDLME SORUNUNA
KALICI BİR ÇÖZÜM MÜMKÜN MÜ?**

Van Eylem Planı'nın Değerlendirilmesi

Deniz Yüksekler Dilek Kurban

**TÜRKİYE’DE YERİNDEN EDİLME SORUNUNA
KALICI BİR ÇÖZÜM MÜMKÜN MÜ?
VAN EYLEM PLANI’NIN DEĞERLENDİRMESİ**

DENİZ YÜKSEKER
KOÇ ÜNİVERSİTESİ

DİLEK KURBAN
TESEV

TESEV
YAYINLARI

TÜRKİYE’DE YERİNDEN EDİLME SORUNUNA KALICI BİR ÇÖZÜM MÜMKÜN MÜ? VAN EYLEM PLANI’NIN DEĞERLENDİRMESİ

ISBN 978-605-5832-16-2

TESEV YAYINLARI

Yayına Hazırlayan: Serkan Yolaçan

Çeviren: Alev Özsoy

Kapak Fotoğrafları (soldan sağa):

Ayakkabı boyacısı çocuklar, *Mustafa Varlık*

Van Yalım Erez Mahallesi, *Mustafa Varlık*

Van Yalım Erez Mahallesi’nde halay çeken kadınlar, *Dilek Kurban*

Yayın Kimliği Tasarımı: Rauf Kösemen, Myra

Basıma Hazırlayan: Myra

Basım Yeri: Euromat

TESEV

Türkiye Ekonomik ve
Sosyal Etüdler Vakfı

Demokratikleşme Programı

Bankalar Cad. Minerva Han No: 2 Kat: 3

Karaköy 34420, İstanbul

Tel: +90 212 292 89 03 PBX

Fax: +90 212 292 90 46

info@tesev.org.tr

www.tesev.org.tr

Copyright © Mayıs 2009

Bu yayının tüm hakları saklıdır. Yayının hiçbir bölümü Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı’nın (TESEV) izni olmadan elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt veya bilgi depolama, vb.) yollarla çoğaltılamaz.

Bu raporda yer alan görüşler yazarlara aittir ve bir kurum olarak TESEV’in görüşleriyle bire bir örtüşmeyebilir.

TESEV bu raporun yayımlanması ve tanıtılmasındaki katkılarından ötürü Hollanda Büyükelçiliği’ne, Açık Toplum Vakfı’na ve TESEV Yüksek Danışma Kurulu’na teşekkür eder.

İçindekiler

Kısaltmalar, 4

Teşekkür, 5

Yönetici Özeti, 6

**Türkiye’de Yerinden Edilme Sorununa Kalıcı Çözüm Bulunabilir mi?
Van Eylem Planının Değerlendirilmesi, 8**

1. Giriş, 8
2. Metodoloji, 9
3. Van Eylem Planı’nın Arkaplanı, 10
 - 3.1. Van’da Ülke İçinde Yerinden Edilme, 10
 - 3.2. Van’da Zorunlu Göçe Dair Hükümet Politikaları, 11
4. Van Eylem Planı, 13
 - 4.1. Eylem Planı’nın Arkaplanı, 13
 - 4.2. Eylem Planı’nın İçeriği, 14
 - 4.3. Eylem Planı’nın Değerlendirilmesi, 15
 - 4.4. Kaleme Alma Süreci, 16
 - 4.5. STK’ların Eylem Planı’yla ilgili Görüşleri, 18
 - 4.6. Valiliğin Eylem Planı hakkında Görüşleri, 20
 - 4.7. Bütçe Meseleleri, 21
5. Van Eylem Planı’nın Uygulanması, 21
 - 5.1. Uygulamayla ilgili Veriler, 22
 - 5.2. Proje Seçim Süreci, 22
 - 5.3. Sivil Toplumun Katılımı, 23
 - 5.4. Eylem Planı’nın Uygulanmasının Değerlendirilmesi, 25
6. Sonuç, 26
7. Tavsiyeler, 28

Görüşme Listesi, 30

Yazarlar Hakkında, 31

Kısaltmalar

AB	Avrupa Birliği
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
ÇAREM	Çocuk Araştırma, Rehabilite ve Eğitim Merkezi
ÇOGEM	Çocuk ve Gençlik Merkezi
DAKP	Doğu Anadolu Kalkınma Projesi
DTP	Demokratik Toplum Partisi
Eğitim-Bir-Sen	Eğitim Birliği Sendikası
Eğitim-Sen	Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası
Göç-Der	Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği
İHD	İnsan Hakları Derneği
İŞGEM	İş Geliştirme Merkezi
İŞKUR	Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü
PKK	Kürdistan İşçi Partisi (<i>Partiya Karkerên Kurdistan</i>)
KDRP	Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi
SRAP	Sosyal Riski Azaltma Projesi
SYDV	Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı
TESEV	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı
TTYONA	Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması
TMMOB	Türkiye Mühendisler ve Mimarlar Odaları Birliği
TOKİ	Toplu Konut İdaresi
UN	Birleşmiş Milletler (<i>United Nations</i>)
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (<i>United Nations Development Programme</i>)
VAKAD	Van Kadın Derneği
VASİAD	Van Aktif Sanayici ve İşadamları Derneği
VATSO	Van Ticaret ve Sanayi Odası
Yaka-Koop	Yaşam, Kadın, Çevre, Kültür ve İşletme Kooperatifi

Teşekkür

Bu raporun araştırma ve yazım aşamaları sırasında pek çok kişi Ankara'dan Van'a saha ziyaretlerini düzenleyerek, Van'daki yerinden edilmiş kişilere ulaşmamıza yardımcı olarak, sahada çok değerli önerilerde bulunarak, veri ve bilgilere erişmemize yardım ederek ve raporu okuyup düzeltmeler yaparak katkıda bulundu. Özellikle, araştırma ve organizasyon konusunda destek veren proje asistanları Elif Kalaycıoğlu ve Serkan Yolaçan'a bu proje kapsamındaki mükemmel çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz. Raporun baskıya hazırlanmasında gösterdikleri sabır ve özverili katkıdan dolayı başta Sibel Doğan, Nergis Korkmaz ve Harun Yılmaz olmak üzere Myra çalışanlarına ayrıca teşekkür ederiz. Bu raporun ilk taslağının dil düzeltmelerini yapan TESEV stajyerleri Elif Ege ve Nora Mildanoğlu'na teşekkür ederiz. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, İçişleri Bakanlığı'na bağlı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, Van Valiliği ve Van Belediyesi yetkilileri çalışmalarımızda son derece yardımcı oldu. Van Eylem Planıyla ilgili düşüncelerini ve yorumlarını bizimle paylaşan Van'daki sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerine minnettarız. Özellikle, Zozan Özgökçe, Zahir Kandaşoğlu, Gıyasettin Gültepe, İdris Canbay ve Şemsettin Abi'ye fedakârlıkları ve titizlikleri için teşekkür ederiz. Aynı zamanda bu raporun araştırılması ve kaleme alınması sırasında verdiği mali destekten dolayı Türkiye'deki Hollanda Büyükelçiliği'ne ve özellikle de bu süreç boyunca büyük bir sabır ve anlayış gösteren ve destek veren Deniz Bezirgan, Stynke Douma ve Gülşen Oğuz'a minnettarız.

Yönetici Özeti

Raporun Arkaplanı

29 Eylül 2006 günü, Van Valiliği, “Van İli Yerinden Olmuş Kişiler Hizmet Sunumuna Dair Eylem Planı”nı (Van Eylem Planı veya Eylem Planı) açıkladı. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (*United Nations Development Programme- UNDP*) teknik desteği ile hazırlanan ve valilik tarafından kaleme alınan Eylem Planı, ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin entegrasyonu, yeniden yerleşmesi veya geriye dönüşü sırasında verilecek hizmetlerin temel ilkelerini özetliyor. Türkiye Hükümeti ve UNDP arasında yerinden edilme sorunuyla ilgili yürütülen işbirliği çerçevesinde bir eylem planının hazırlanması için Van, pilot il olarak seçildi. Bu işbirliği, 2002 yılında, o tarihteki Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng’in (Özel Temsilci) Türkiye’ye yapmış olduğu bir ziyaretin sonrasında başladı. Van’ın pilot il olarak seçilmesi uygun bulundu; çünkü Van, 1990’larda, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) ve Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistan-PKK*) arasındaki silahlı çatışmalar sırasında Türkiye’nin doğusunda ve güneydoğusunda bir milyondan fazla Kürdün yerinden edilmesinden büyük ölçüde etkilenmişti. Van il merkezinde, yalnızca kendi ilçelerinin kırsalından değil, aynı zamanda güneyindeki illerden gelen yerinden edilmiş kişiler barınıyor.

29 Eylül 2006’da Eylem Planı’nın Van’daki tanıtım toplantısı sırasında, dönemin Van Valisi Mehmet Niyazi Tanılır, Eylem Planı’nın katılımcı ve şeffaf bir şekilde hazırlandığını vurguladı. Aynı zamanda valiliğin Eylem Planı’nı uygulamaya koyma aşamasında sivil toplumla işbirliği yapacağını da altını çizdi. Deng’in halefi olan Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri’nin Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi Walter Kälin ise, aynı toplantı sırasında yaptığı konuşmada, Van Eylem Planı’nı olumlu karşıladığını belirtti. Bununla birlikte, Kälin, 28 Eylül - 1 Ekim 2007 tarihleri arasında yaptığı Türkiye ziyaretini takiben yayımladığı basın açıklamasında, hükümeti, Eylem Planı’nın uygulamaya konması aşamasında karşılaşılabileceği olası sorunlar hususunda uyardı. Kälin, valiliğe hitaben, uygulama sırasındaki olası engellerin tespit edilebilmesi için, kaydedilen ilerlemenin izlenmesinin ve tüm paydaşlar arasında koordinasyon sağlanmasının önemini vurguladı. Aynı zamanda, Türkiye’deki sivil topluma da, uygulama aşamasına aktif olarak katılma ve eleştirel ama aynı zamanda yapıcı gözlemci olarak hareket etme çağrısında bulundu.

Bu rapor, Van Eylem Planı’nın bir değerlendirmesini içermektedir. Rapor, Özel Temsilci Kälin’in sivil topluma yapmış olduğu çağrının ruhuna uygun olarak yapılmış olan bir saha araştırmasını temel alarak hazırlandı. Bu raporda, UNDP ve valiliğin Eylem Planı’nın kaleme alınması sırasında yapmış oldukları hazırlık çalışmasının, Eylem Planı’nın içeriğinin ve halen devam etmekte olan uygulama aşamasının ne ölçüde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Bu rapor, valilik ve belediye görevlileri, sivil toplum kuruluşları (STK) temsilcileri ve Van’daki yerinden edilmiş kişilerden Ankara’daki UNDP ve İçişleri Bakanlığı temsilcilerine kadar muhtelif paydaşlarla yapılan görüşmelere ve tüm ilgili belgelerin analizine dayanıyor. Bu raporun yazarları Deniz Yüksek ve Dilek Kurban, Van Eylem Planı’nın analizi sırasında ülke içinde yerinden edilmiş kişilerle ilgili daha önce yapmış oldukları araştırma sırasında edindikleri deneyimlerden de faydalandılar.

Ana Bulguların Özeti

Eylem Planı’nın kaleme alınmasından önce, Ankara’da bulunan UNDP Temsilciliği’nin girişimi ile Van’da bir dizi çalıştay düzenlenmiş ve bu çalıştaylar sırasında bir araya gelen yerel STK ve özel sektör temsilcileri Eylem Planı’nın nasıl olması gerektiği konusunu tartışmışlardır. Bu rapor, sivil toplumun söz konusu hazırlık aşamasında yapmış olduğu katkıların Eylem Planı’nın nihai metnine büyük ölçüde dâhil edilmemiş olduğu sonucuna ulaşmıştır. STK’lar, Eylem Planı’nın kaleme alınması sürecine katılmamış, çalıştaylar sırasında yerinden edilme meselesinin siyasi ve sosyoekonomik boyutları hakkında dile getirdikleri görüşlerin pek çoğu Eylem Planı’na yansıtılmamıştır.

Eylem Planı, Van'daki yerinden edilmiş kişilere sunulacak hizmetlerin genel ilkelerini özetleyen 'şablon' niteliğinde bir belgedir. Birleşmiş Milletler Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler ile uyumlu olan Eylem Planı, yerinden edilmiş kişilerin hareket özgürlükleri ile entegrasyon, geri dönüş ve yeniden yerleşimle ilgili seçim yapma özgürlüklerini vurguluyor. Yerinden edilmiş kişilerin hem kırsaldaki asıl evlerine geri dönüş haklarını hem de kentlerdeki entegrasyonunu ele alıyor. Aynı zamanda, sivil toplumun uygulama aşamasındaki katılımının ne kadar önemli olduğunu altını çiziyor. Bununla birlikte, Eylem Planı'nda, bir odak sıkıntısının bulunduğu ve özetlenen faaliyetlerin önceliklerinin belirlenmemiş olduğu göze çarpıyor. Eylem Planı kapsamına dâhil edilen hizmet sunum projelerinin hangi esaslara göre belirlendiğinden bahsedilmiyor. Yerinden edilmiş kişiler tanımlanmıyor ve planlanan hizmetlerden faydalanacak kişilerin hangi esaslara göre belirleneceği belirtilmiyor. Eylem Planı özellikle, Van'daki yerinden edilmiş kişilerin önemli bir kısmının komşu Hakkari ve Şırnak illerinden geldiği gerçeğini dikkate almıyor. Ayrıca, finansman kaynaklarından da çok az bahsediliyor.

Eylem Planı, Kürt Sorunuyla ilgili ulusal siyaset ve politikalara ilişkin bazı meselelere, bir başka deyişle yerinden edilmiş kişilerin önündeki seçenekleri doğrudan etkileyen meselelere, değinmiyor. Yerinden edilmiş kişilerin kırsaldaki evlerine güvenli bir şekilde dönüşlerini sağlayacak olan silahlı çatışmaya son verilmesi, geçici köy koruculuğu sisteminin kaldırılması, kara mayınlarının ve patlamamış mühimmatların temizlenmesi gibi meseleler Eylem Planı'nda dikkate alınmamış. Eylem Planı'ndaki bu eksiklikler, hazırlık sürecine katılmış bazı STK'lar tarafından yoğun şekilde eleştirildi. Sivil toplum ayrıca, Eylem Planı'nın 'resmi' ve 'teknik' dili ile Kürt dilinden ve etnisitesinden bahsetmemesini de eleştirdi.

Uygulama aşamasında en çok dikkati çeken, gerek sayı gerekse bütçe açısından Van'daki kamu kuruluşlarının hazırlamış olduğu projelerin ezici çoğunluğu. Bu projelerden bazıları yerinden edilmiş kişiler için planlanan konut inşaatı ve yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı mahallelerdeki kanalizasyon sistemleri gibi kentsel projeler. Aynı zamanda sağlık, eğitim ve danışmanlıkla ilgili projeler de mevcut. Kırsal tabanlı projeler ise özellikle tarım ve hayvancılığın canlandırılmasıyla ilgili. Bu anlamda kamu sektörü, aslında çoğu resmi görevleri içinde yer alan ve zaten normal bütçe ayrılması gereken projelerle sivil toplumun önüne geçmiş görünüyor.

STK'lar tarafından sunulan projeler ağırlıklı olarak, yerinden edilmiş kadınlar, çocuklar ve gençler için beceri kazandırma, eğitim ve kültür merkezleriyle ilgili projeler. Bu raporun yazıldığı sırada, kamu kuruluşları veya STK'lar tarafından sunulmuş 84 projeden 44 tanesi ilgili bakanlıklar veya resmi kurumlar tarafından onaylanmış durumdaydı, ya da görüşmeleri hâlâ devam ediyordu. Bunların yalnızca bir kısmına gerekli bütçe tahsis edilmiş ve proje uygulama aşamasına girmişti. Toplam 23 STK projesinden yalnızca iki tanesinin (her ikisi de yerinden edilmiş kişilerin hizmet içi eğitimi için işverenler tarafından hazırlanmış projelerdir) uygulanması için bütçe tahsis edilmişti.

Projeleri onaylama ve bütçe tahsis yetkisi hükümete ait. Bununla birlikte, projelerin seçilmesinde ve bütçe tahsisinde öncelik tanınmasında kullanılan esaslar şeffaf değil. Projelerin performansının ve etkililiğinin nasıl değerlendirileceği belli değil. Özellikle, uygulamaya konan kamu ve STK projelerinin gerçekten de yerinden edilmiş kişilere ve ildeki diğer hassas gruplara fayda sağlayıp sağlamadığına dair herhangi bir değerlendirme ölçütü mevcut değil. Eylem Planı'nın uygulamaya konma aşamasında ortaya çıkan şeffaflık ve koordinasyonla ilgili bu meseleler, Van'daki STK'lar ve kamu kurumları arasındaki mevcut güvensizlik duygularının artmasına neden olmuş bulunuyor.

Türkiye’de Yerinden Edilme Sorununa Kalıcı bir Çözüm Mümkün mü? Van Eylem Planı’nın Değerlendirmesi

1. GİRİŞ

Türkiye’de son yirmi yıldır çatışma kaynaklı ülke içinde yerinden edilmenin temelinde yatan neden, kürt sorunu ve daha açık bir ifade ile yirmi beş yıldır Kürdistan işçi partisi (*Partiya Karkerên Kurdistan- PKK*) ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) arasında ülkenin doğu ve güneydoğu bölgelerinde süren silahlı çatışmalardır.¹

Çatışmalar sırasında, özellikle çatışmaların en şiddetli olduğu 1990’ların başında, bir milyondan fazla Kürt kırsaldaki evlerinden edildi.² Yerinden edilmenin önemli bir kısmı, güvenlik kuvvetlerinin köyleri boşaltması sonucunda gerçekleşti. 1998 tarihinde meclis araştırma komisyonu tarafından hazırlanmış bir rapora göre, yaklaşık 4000 köy ve mezra boşaltıldı. PKK’nın boşalttığı köyler, silahlı çatışmalardan dolayı güvenliğin kalmaması, güvenlik kuvvetleri tarafından uygulanan gıda ambargoları ve meraları kullanma yasakları ve tüm bunların sonucunda kırsal ekonominin çökmesi de, zorunlu göçün diğer nedenleri arasında yer alıyor.³ Hükümetin talebi üzerine Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsünce yapılan *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*’na (TG YONA) göre, zorunlu göç, 14 ilden (Adıyaman, Ağrı, Batman, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Muş, Siirt, Şırnak, Tunceli, Van) gerçekleşti. Bu illerin kırsal alanlarından göçe zorlanan nüfusun yarısı aynı bölge içindeki kentsel alanlara göç ederken; geri kalanı, Türkiye’nin başka bölgelerindeki on ile (İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin, Bursa, Antalya, Malatya, Manisa, Kocaeli) göçtü.⁴

Hükümet, yerinden edilmiş vatandaşlarının içinde bulunduğu kötü duruma yönelik elle tutulur politikaları ancak 2000’li yıllarda geliştirmeye başladı. 1990’lardan bu yana şekillenen pek çok inisiyatif bu sonucun katalizörü oldu. Bir yanda, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin (AİHM) bir dönüm noktası teşkil eden 1996 tarihli *Akdivar ve Diğerleri/Türkiye* kararından itibaren verdiği otuzdan fazla karar ve onayladığı pek çok dostane çözüm sonucunda Türkiye, davacılara yerinden edilme sırasında haklarının ihlal edilmiş olmasından dolayı tazminat ödemeye mahkûm edildi.⁵ Bu arada, Türkiye’nin 1987 yılında Avrupa Birliği (AB) üyeliğine adaylık için yapmış olduğu başvuru 1999 yılında kabul edildi. AB, Türkiye’nin katılımını, yerinden edilmiş Kürt nüfusun sorunlarının ele alınmasını da kapsayan bir dizi siyasi kriterin yerine getirilmesi şartına bağladı. Bu gelişmeler sonucunda hükümet, “Avrupa Birliği Müktesebatinin Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı”nda AB’ye pek çok taahhütte bulundu.⁶ AB’ye verilen bu taahhütler, Birleşmiş Milletler’in (BM) Türkiye’de yerinden edilmiş kişileri hedefleyen politikaların ve programların geliştirilmesi sürecine dâhil olmasını sağladı. Dönemin BM Genel Sekreteri’nin Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi Francis Deng, durumu yerinde gözlemlemek için Türkiye’ye bir durum tespit ziyaretinde bulundu.⁷ Deng, 2002 yılındaki bu

1 Türkiye’de “ülke içinde yerinden edilme” kavramı, konuyla ilgili uluslararası norm ve ilkelerin yaygınlaşmaya başladığı son birkaç yıldır kullanılıyor. 1990’larda Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde yaşanan istem dışı göç hakkında yapılan çeşitli araştırmalarda ve sivil toplum çalışmalarında, yaygın olarak “zorunlu göç” terimi kullanılıyordu. Bu raporda, her iki kavram eş anlamlı ve dönüşümlü olarak kullanılmaktadır.

2 Türkiye’de yerinden edilmenin sayısal boyutu hakkında çelişkili ifadeler bulunuyor. Bazı sivil toplum kuruluşları dört milyon kadar kişinin yerinden edilmiş olduğunu iddia ederken, İçişleri Bakanlığı uzun yıllardır bu rakamın 350.000 olduğunu savunuyor. Rakamlardaki çelişkiyle ilgili bir tartışma için bkz. Dilek Kurban, Deniz Yüksek, Ayşe Betül Çelik, Turgay Ünal ve A. Tamer Aker *‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşme: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın Yeniden İnşası*, TESEV, 2007. Devletin görevlendirmesi üzerine Hacettepe Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE) tarafından ülke çapında yapılan ve istatistiki temsil niteliği olan bir ankete göre, çatışmalar sırasında 950.000 ila 1.2 milyon arasında kişinin ülke içinde yerinden edilmiş olduğu tahmin ediliyor. HÜNEE, *Türkiye Göç ve Yerinden Olmuş Nüfus Araştırması*, Hacettepe Üniversitesi, 6 Aralık 2006.

3 1990’larda gerçekleşen zorunlu göçün nedenleri konusunda bkz. Kurban vd., *‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşme*.

4 HÜNEE, *Türkiye Göç Araştırması*.

5 Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, *Akdivar ve Diğerleri/Türkiye*, No. 99/1995/605/693, 27 Nisan, 21 Mayıs ve 30 Ağustos 1996. Mahkemenin Türkiye’deki yerinden edilme konusundaki içtihadının analizi için bkz. Kurban vd., *‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşme*.

6 “Avrupa Birliği Müktesebatinin Üstlenilmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programı” (http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/npaa_full_en.pdf).

7 Deng’in Türkiye’ye yaptığı durum tespit ziyaretiyle ilgili olarak bkz., Francis Deng, “Türkiye’de ve Dünyada Yerinden Edilme: Uluslararası İlkeler, Deneyimler ve Çözüm Önerileri” başlıklı konferanstaki açılış ve kapanış konuşmaları, TESEV, 4-5 Aralık 2006.

ziyareti sonrasında bir rapor kaleme aldı ve “yerinden edilmeye ilgili hükümet politikasının açıklığa kavuşturulması ve tanıtımı”, “yerinden edilmiş kişilerin güncel koşullarının ele alınması” ve “uluslararası kuruluşlarla işbirliği” dâhil olmak üzere hükümete yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu kötü durumu hafifletecek pek çok tavsiyelerde bulundu.⁸

Hükümet, Özel Temsilci’nin tavsiyelerini uygulamaya koymak amacıyla, ülke içinde yerinden edilme konusunda bir politika geliştirmek için Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development Programme- UNDP*) ile işbirliği başlattı. Bu işbirliği sonucunda pek çok önemli sonuç elde edildi;⁹ HÜNEE tarafından ülke içinde yerinden edilmiş kişilerle ilgili bağımsız bir araştırma yapıldı;¹⁰ İçişleri Bakanlığı’nda ve Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgelerindeki valiliklerde çalışan kamu görevlilerine eğitim verildi; Birleşmiş Milletler Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler Türkçeye çevrildi ve dağıtıldı; ve 2005 yılında Bakanlar Kurulu, ülke içinde yerinden edilmiş kişilere yönelik bir ulusal stratejinin ilkelerini özetleyen bir Strateji Belgesi’ni kabul etti.¹¹ Tüm bunlara ek olarak, yerinden edilmiş kişiler ile bölgede olağanüstü halin ilan edildiği 1987 yılından bu yana silahlı çatışmalar nedeniyle maddi kayba uğrayan diğer kişileri tazmin etmek üzere 2004 yılında bir yasa¹² (Tazminat Yasası) çıkarıldı ve yürürlüğe kondu. İçişleri Bakanlığı’na bağlı İller İdaresi Genel Müdürlüğü, “Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi”nin (KDRP) ve Tazminat Yasası’nın uygulanması dâhil olmak üzere hükümetin yerinden edilmiş kişilerle ilgili tüm çalışmalarını koordine ediyor.

Öte yandan hükümet, bu politikaları yürürlüğe koymasına karşın, vatandaşlarının zorla evlerinden çıkarılmaları ve güvenlik kuvvetlerinin yerinden edilme sırasında işlemlerinde insan hakkı ihlalleri konularındaki sorumluluğunu hiç bir zaman resmen kabul etmedi.

Francis Deng’in halefi olan Özel Temsilci Walter Kälin, bu politikaları ve girişimleri olumlu karşılamış, ancak Türkiye’nin daha fazlasını yapması gerektiğine işaret etmiştir. Kälin, 2006 yılında hükümete yazdığı bir mektupta, “İçişleri Bakanlığı’nın, Hükümetin diğer ilgili kısımlarıyla birlikte ve sivil toplum ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerle istişare halinde, (...) Bütünleştirilmiş Strateji Belgesi’nin çerçevesini somut ve pratik uygulama tedbirlerine dönüştürebilmek için özgül bir Eylem Planı hazırlamasını” tavsiye etti.¹³

“Van İli Yerinden Olmuş Kişiler Hizmet Sunumuna Dair Eylem Planı” (Van Eylem Planı veya Eylem Planı), Kälin’in çağrısına yanıt olarak 2006 yılında açıklandı. Bu raporun amacı, bu Eylem Planı’nın hazırlık aşaması, içerik ve uygulamasının eleştirel bir analizini yapmaktır. Bu rapor, yazarların Türkiye’de ülke içine yerinden edilmeye dair siyaset, yasal çerçeve ve yerinden edilmenin sosyoekonomik sonuçları ile neden olduğu sorunların çözülmesine yönelik politikalar ve yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu koşullar hakkında daha önce yapmış oldukları araştırmanın bir devamı niteliğindedir.¹⁴

2. METODOLOJİ

Bu rapor, ağırlıklı olarak Kasım 2007 ve Temmuz 2008 arasında Van ve Ankara’da yapılmış saha araştırmalarına dayanıyor. Kasım 2007 ve Temmuz 2008’de Van’a iki ziyaret yapıldı; Kasım 2007, Mayıs 2008 ve Nisan 2009’da da Ankara’da araştırmalar yürütüldü.¹⁵ Yazarlar Ankara’daki UNDP yetkilileri, Van Valiliği ve Belediyesi yetkilileri, 14 sivil toplum kuruluşunun¹⁶ (STK) temsilcileri¹⁷ ve Van’da yaşayan yerinden edilmiş kişilerle görüşmeler yaptı. Van’daki saha çalışmaları il merkezi ile sınırlı kaldı. Bu nedenle, ilçe kaymakamlıkları, ilçe belediyeleri ve ilçelerdeki STK’lar ile

8 *Özel Gruplar ve Kişiler, Kitleleşen Göçler ve Yerinden Olmuş Kişiler*, Genel Sekreter’in Ülke İçinde Yerinden Olmuş Kişiler Özel Temsilcisi’nin raporu, Francis Deng, Türkiye ziyareti, İnsan Hakları Komisyonu’nun 2002/56, E/CN.4/2003/86/Add.2 sayılı 27 Kasım 2002 tarihli kararı uyarınca sunulan rapor, Yönetici Özeti. Türkiye Hükümeti’nin, Deng’in tavsiyelerini uygulamaya koyma konusunda kaydettiği ilerlemenin bir analizi için bkz. Dilek Kurban, Ayşe Betül Çelik ve Deniz Yüksekler, *Güvensizlik Mirasının Açılması: Devlet ve Yerinden Edilmiş Kişiler Arasında Toplumsal Mutabakata Doğru*, TESEV-IDMC/NRC, Haziran 2006.

9 Bu sonuçlar hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kurban vd., *Güvensizlik Mirasının Açılması*, s. 13-16 ve 40-43.

10 HÜNEE, *Türkiye Göç Araştırması*. Bu anketin eleştirel bir incelemesi için bkz. Kurban vd., *‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşme*.

11 İçişleri Bakanlığı, *Yerlerinden Olmuş Kişiler Sorunu ile Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesine Yönelik Tedbirler*, 17 Ağustos 2005.

12 5233 sayılı “Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılama Hakkında Kanun”, No. 5233, 17 Temmuz 2004, Resmi Gazete No. 25535, 27 Temmuz 2004 (Tazminat Kanunu).

13 Walter Kälin, Birleşmiş Milletler Türkiye Daimi Temsilciliği’ne gönderilen mektup, 31 Mart 2006 (yazarlarda mevcut).

14 Bkz. Kurban vd., *Güvensizlik Mirasının Açılması* ve Kurban vd., *‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşme*.

15 Saha çalışmalarının tamamlandığı tarihle, bu raporun yayımlandığı tarih arasında geçen süreden de anlaşılacağı gibi, raporun açıklanmasında önemli bir gecikme yaşandı. Bu gecikme, yazarlardan birinin sağlık sorunlarından kaynaklandı.

16 Bu raporun İngilizcesinde, ‘sivil toplum kuruluşu’ teriminin karşılığında İngilizcede daha yaygın kullanılan “non-governmental organization” (NGO) yerine bu meseleyle ilgili hükümet ve BM Kalkınma Programı’nın (*United Nations Development Programme-UNDP*) belgelerinde de kullanılan “civil society organization” (CSO) terimi kullanıldı. Bunun nedeni, Türkiye’deki STK’ların belli grupları savunular, meslek kuruluşları ve odalar gibi yarı-kamu kurumları, şirketleri temsil eden gruplar gibi çıkar grupları, bağımsız tüzel kişiliği bulunan ancak finansman ve karar verme açısından kamu mercileri ile organik bağları bulunan kuruluşlar dâhil olmak üzere çok geniş bir yelpazeyi kapsaması.

17 Bu 14 kuruluş, Van Eylem Planı’nın ekinde yer alan paydaşlar listesinde adı geçen 40’tan fazla dernek, meslek kuruluşları, odalar ve sendikalar arasından seçildi.

temasa geçilmedi. Saha çalışmalarının tamamlanmasının sonrasında, aynı kaynaklardan gelen bilgilerin güncellenmesi için e-posta, telefon ve faks yoluyla bir takip çalışması yapıldı ve Ankara’da İçişleri Bakanlığı İl İdaresi Genel Müdürlüğü yetkilileri ile nihai bir görüşme yapıldı. STK’lar, valilik tarafından temin edilen ve Van Eylem Planı’nın kabul edilmesinden önce yapılan hazırlık çalıştaylarına katılan kuruluşların ve/veya Plan kapsamında finansman için proje sunan kuruluşların yer aldığı listelerden seçildi. Farklı bakış açısı ve görevleri olan STK’ların adil bir şekilde temsil edilmesine çalışıldı.

Rapor, İngilizce olarak kaleme alınmış, daha sonra Türkçeye çevrilmiştir.

3. VAN EYLEM PLANI’NIN ARKAPLANI

3.1. VAN’DA ÜLKE İÇİNDE YERİNDEN EDİLME

Türkiye’nin doğusundaki en büyük bölge merkezi olan Van, KDRP bölgesinde en yüksek sayıda yerinden edilmiş kişilerin bulunduğu illerden biri. 1990 yılında 155.000 kişi civarında olan il merkezinde yaşayan kentsel nüfus, 2000 yılında 285.000 kişiye ulaştı. 1990 ila 2000 arasındaki dönem, bölgede yerinde edilmenin en çok yaşandığı dönem oldu. Resmi rakamlara göre, 2008 yılında nüfus 353.355 kişiye ulaştı.¹⁸ Öte yandan, dönemin Belediye Başkanı Burhan Yenigün’e göre il merkezinin gerçek nüfusu 600.000 kişiye yakın (Görüşme 8).

Valiliğe göre, Van’ın dört ilçesindeki 35 köy ve 137 mezra zorunlu göçten etkilendi.¹⁹ İnsan Hakları Derneği’nin (İHD) yerel şubesi ise, Van sınırları içinde 284 köy ve mezranın boşaltıldığını iddia ediyor (Görüşme 2, Bozbay). Öte yandan, Van il merkezinde yaşayan yerinden edilmiş kişilerin gerçek sayısının, Van ilinin kırsal kesimlerindeki evlerinden çıkarılan insanların sayısından çok daha yüksek olması muhtemel, zira Van Belediye Başkanı’nın ve pek çok STK temsilcisinin de ifade ettiği gibi, yerinden edilmiş kişilerin önemli bir kısmı Hakkâri ve Şırnak illerinin kırsal kesimlerinden geliyor.

UNDP’nin Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi’nden bir akademisyen grubuna yaptırdığı bir ankete göre,²⁰ en çok bildirilen “göç nedeni”, “köylerin zorla boşaltılması” (yüzde 66,6) ve “terör ve şiddet” (yüzde 38).²¹ Ankete yanıt veren kentlilerin yüzde 52,7’si, yerlerinden edilmelerinden bu yana köylerini hiç ziyaret etmediklerini söylemiş. Ankete yanıt verenlerden köylerine dönmüş olanların yüzde 39,6’sı ise yıl boyunca köyde kaldıklarını söylerken geri kalanı yılın belli dönemini köyde, belli dönemini de kentte geçirdiklerini belirtmiş. Bir başka önemli bulgu ise, yanıt verenlerin yüzde 42,1’inin, hükümetten herhangi bir destek gelmese bile köylerine geri dönmeyi istiyor olması. Hükümetin ekonomik destek verecek olması (yüzde 33,9) veya köyleri yeniden inşa edecek (yüzde 23,4) olması halinde ise bu oran toplam yüzde 57,3’e çıkıyor. Ankette, Van’daki yerinden edilmiş kişilerin hangi ilden geldiği belirtilmediği ve bu nedenle de dönüş yerleri bilinmediğinden, köy ziyaretlerinin, gerçekleşen köye dönüşler ile geri dönüş niyetlerinin, güvenlik kaygıları (örneğin kara mayınları ve köy korucuları) ve devam eden silahlı çatışma gibi engellerden ne ölçüde etkilendiğini tahmin etmek mümkün değil.²²

Ankete yanıt verenlerin yüzde 53,5’i okuma yazma bilmezken, kadınlar arasında bu oran yüzde 69,2. Anket, Van’daki işsizlik seviyesinin endişe verici olduğunu gösteriyor. Yanıt verenlerin yalnızca yüzde 7’sinin düzenli bir işi varken (bunların yüzde 4,5’i köy korucusu, yüzde 3,5’i ise vasıfsız işçi, mevsimlik işçi veya devlet memuru), yüzde 45,1’i işsiz olduğunu belirtmiş. Geri kalanlar arasında yüzde 31’i “serbest meslek sahibi” olduklarını (anketi yapan araştırmacılara göre bu terim düzensiz çalışmak veya ara sıra çıkan işleri yapmak anlamına geliyor) söylerken, yüzde 5,5’i öğrenci olduklarını söylemiş, diğerleri ise bu soruya yanıt vermemiş.²³ Yanıt verenlerin yüzde 30’u hanelerinde en azından çalışan

18 Van Valiliği’nin web sitesindeki rakamlardan hesaplandı (<http://www.van.gov.tr/nufus/nufus.php>).

19 Van Valiliği’nin tarihsiz *Van İli Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi* (yazarlarda mevcut). Valilik, bu köyleri ve mezraları “ülke içinde yerinden olmadan etkilenen yerler” değil, Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi (KDRP) kapsamındaki yerler olarak görse de, KDRP, köylerine geri dönmek isteyen ülke içinde yerinden edilmiş kişilere yardım etmeye yönelik bir program olduğundan, bu köylerin ve mezraların boşaltılmış olduğu tahmin edilebilir.

20 2006 Temmuz ve Ağustos aylarında şehrin yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı mahallelerinde ve yerinden edilmiş kişilerin geri döndüğü köylerde yapılan ankete her iki cinsiyete ve farklı yaş gruplarına ait 581 kişi yanıt vermiş. Emin Yaşar Demirci (Ahmet Zeki Ünal ve Hasan Hüseyin Tekin ile işbirliği içinde), *Yerinden Edilmiş Kişilerin Yeri: Van’da Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Seçimleri ve Tercihleri*, 2006 (raporun orijinali İngilizce olan başlığı yazarlar tarafından Türkçeye çevrilmiştir, rapor yazarlarda mevcuttur).

21 Yanıt verenler birden fazla seçeneği işaretleyebilmektedir.

22 Van ili, Kürdistan İşçi Partisi (*Partiya Karkerên Kurdistan- PKK*) ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) arasında yoğun çatışmalara sahne olmamış olsa da, Hakkâri ve Şırnak, PKK saldırılarının ve ordu operasyonlarının yaşandığı ana bölgeler arasında yer alıyor. Bu illerin kırsalına geri dönüş ise hâlâ izin verilmiyor ya da bu bölgelere geri dönüş güvenli değil. TSK’nın 2007 Haziran’ında Siirt, Hakkâri ve Şırnak illerinin birbirlerine sınır olan bölgelerini içeren bir alanı ‘güvenlik bölgesi’ olarak ilan etmiş olması, bu bölgeye geriye dönüşü neredeyse imkânsız hale getirdi.

23 Bu anketteki meslek sınıflarının tanımı belli değil ve cinsiyet dökümü bulunmuyor. Bu nedenle, bu bulgular dikkatli bir şekilde yorumlanmalı. Bununla birlikte, bu rakamlar Van ilindeki yoksulluğun büyüklüğü hakkında genel bir fikir veriyor.

bir çocuk olduğunu belirtirken, yüzde 91,2'si yeşil kart sahibi olduğunu söylemiş. Yeşil kart sahipliği oranının yüksek olması bir yandan Van'daki yoksulların ücretsiz sağlık hizmetlerine erişiminin yaygın olduğunu gösterirken, bir yandan da ildeki yoksulluğun ne kadar yaygın olduğunu ve sosyal sigortanın bulunmadığını gösteriyor.²⁴ Anket, yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı evlerin büyük çoğunluğunda temel altyapının bulunmadığını gösteriyor (örneğin, evlerin yüzde 79,5'inde kanalizasyon sistemi, yüzde 52,4'ünde de evin içinde tuvalet bulunmuyor). Daha da çarpıcı olanı, şehirdeki yerinden edilmiş nüfusa ait evlerin yüzde 75,5'inin kanalizasyon sistemine bağlı bulunmaması. Öte yandan, Belediye Başkanı Yenigün 2004 yılında göreve geldiğinde, kentteki hanelerin yüzde 60'ının kanalizasyon sistemine bağlı olmadığını, yüzde 25'inin de su tesisatı bulunmadığını ancak yapılan altyapı yatırımları neticesinde bu oranların sırasıyla yüzde 30'a ve yüzde 5'e indiğini söylüyor (Görüşme 8). Bu rakamlar, yerinden edilmiş kişilerin yaşadığı dış mahallelerin, kamu hizmetlerinden en son yararlandığını gösteriyor. Bu rapor için Van'da saha çalışmasının yapıldığı tarihlerde, pek çok mahallenin hâlâ temel hizmetlere erişimi bulunmuyordu. Yazarların gözlemlerine göre, Kasım 2007'de, zorunlu göç mağdurlarının önemli bir kısmını barındıran Yalın Erez Mahallesi'nin üçte ikisi şehir kanalizasyon sistemine bağlı değildi, geri kalan üçte biri ise 2007 Sonbaharında, yani mahallenin kuruluşunun üzerinden 11 yıl geçtikten sonra, bağlandı (Görüşme 11, Kaya).

Zorunlu göçle doğrudan doğruya ilişkili olmasa da, Van'daki mevcut ekonomik durum dikkate değer, zira şehirdeki yoksulluk ve işsizlik yerinden edilmiş kişilerin ekonomik sorunlarını artırıyor. Muhtelif etkenlerin bir araya gelmesiyle, Van son bir kaç on yıldır ekonomik olarak gerilemiştir.²⁵ 1990'larda yerinden edilmiş kişilerin kente akın etmesi, uzun süren silahlı çatışma süreci ve bölgede iyi tasarlanmamış ve basiretsiz hükümet politikalarının benimsenmesi Van'ı yoksullaştırdı. On binlerce yerinden edilmiş kişinin aniden ve plansız bir şekilde gelişini yalnızca ilin altyapısını ve kaynaklarını çok büyük bir sıkıntı altına sokmakla kalmadı, sanayi sektörünü de olumsuz etkiledi. Örneğin, Van Ticaret ve Sanayi Odası (VATSO) Başkanı Zahir Kandaşoğlu'nun işaret ettiği gibi, zorunlu göç sonucunda Van'ın zaten sınırlı olan enerji kaynağına yönelik aşırı talepten dolayı, organize sanayi bölgesindeki işletmeler düşük gerilimli elektrik alıyor (Görüşme 4, Kandaşoğlu). Devletin, 1980'lerin sonlarından bu yana, PKK'yı kontrol etmek amacıyla almış olduğu 'güvenlik tedbirleri' Van'daki ticaret açısından son derece ciddi sonuçlar doğurdu. Özalp sınır kapısı üzerinden İran ve Türkiye arasındaki sınır ticaretinin kontrol edilmesi ve kısıtlanması da Van'ın ekonomisini olumsuz şekilde etkiledi (Görüşme 4, Kandaşoğlu). Türkiye'nin Yunanistan ve Bulgaristan sınırlarının, ülkenin batısında bulunan sınır illerindeki yolsuzluk iddialarına karşın açık olmasına işaret eden VATSO Başkanı'na göre, sınır ticaretiyle ilgili ağır kısıtlamalar neticesinde Van'a karşı "ayrımcılık" yapılıyor (Görüşme 4, Kandaşoğlu). Van'daki işverenler, 2000'li yıllarda kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesinin, Türkiye'nin diğer bölgelerine göre Van'ı ve diğer doğu ve güneydoğu illerini çok daha olumsuz etkilediğini, zira bu bölgede özel sektörün çok zayıf olduğunu ifade etmektedirler. Bu nedenle, hükümetin ekonomik teşviklerini yalnızca her ildeki kişi başına düşen gayri safi milli hasıla miktarını esas alarak belirlememesini, bunun yerine teşviklerin bölgesel esasa göre yeniden yapılandırılmasını istiyorlar (Görüşme 4, Kandaşoğlu).

3.2. VAN'DA ZORUNLU GÖÇE DAİR HÜKÜMET POLİTİKALARI

Yalnızca bir kaç yıl öncesine kadar, ülke içinde yerinden edilme olgusuyla ilgili yegâne hükümet politikası, geçtiğimiz on yılın başında yerinden edilmenin gerçekleştiği 14 ilde uygulanmaya başlanan KDRP idi. Van da bu 14 il içerisinde yer alıyor. Hükümet, KDRP kapsamında, evlerine dönen köylülere evlerini yeniden inşa etmeleri ve tarım faaliyetlerine yeniden başlamaları için para yardımı veya aynı yardım veriyordu. Bununla birlikte, KDRP, yardımlardan faydalanma kriterlerinin şeffaf olmaması, yardımların yetersizliği ve yerinden edilmiş kişilerin, kara mayınları ve köy koruculuğu sisteminin devamından dolayı can güvenlikleri ve döndükleri yerlerde kırsal yaşamın sürdürülebilirliği konusunda duydukları kaygılarını²⁶ hafifletememesinden dolayı çok eleştirildi. KDRP, yerinden edilmiş kişilerin sorunlarını çözmede etkili olmadı, zira sınırlı sayıda köye dönüş gerçekleşmekle birlikte, kentteki yerinden edilmiş kişilerin yaşam koşulları da tamamen göz ardı edildi.²⁷

Van Valiliği, zorunlu göçten etkilenen Başkale, Çatak, Gevaş ve Gürpınar ilçelerinde uygulamaya konan KDRP kapsamında, yol inşa etmek, su boruları döşemek, parasal ve aynı (inşaat malzemesi) yardım dağıtmak, okul inşa etmek/

24 6 Nisan 2009 itibarı ile Van ilinde 542.426 yeşil kart sahibi var (http://ykart.saglik.gov.tr/ykbs/ykbs_ilaktif.jsp). 2007'de ilin toplam nüfusunun 979.671 olduğu düşünüldüğünde bu rakam son derece yüksek. Türkiye'de, kayıtlı çalışanlar hem sağlık sigortası hem de emeklilik maaşını kapsayan sosyal sigortaya hak kazanıyor. Oysa yeşil kart, sosyal sigortası olmayan yoksul vatandaşlara ücretsiz sağlık hizmetlerine erişim hakkı veriyor.

25 Van ili, 1996 yılında sosyoekonomik kalkınma bakımından 76 il arasında 67. sırada yer almıştı. 2007 yılında ise 81 il arasında 75. sıraya düştü. Van'ın insani kalkınma endeksi 2004 yılında 616 idi. Aynı yıl, Türkiye'nin insani kalkınma endeksi ise 750 idi. Van'ın insani kalkınma seviyesi hem Bolivya'dan (687) hem de Ekvator Ginesi'nden (655) daha düşüktür. Bkz., TESEV, *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Sosyal ve Ekonomik Öncelikler*, 2006, ss. 13, 16.

26 Hükümete göre, doğu ve güneydoğu bölgelerinde 920.000 kara mayını bulunuyor. STK'lar, bu kara mayınlarının hem güvenlik kuvvetleri hem de PKK tarafından yerleştirilmiş olduğuna işaret ediyorlar. Kara mayınları hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kurban vd., *'Zorunlu Göç' ile Yüzleşme*.

27 KDRP'nin kapsamlı bir eleştirisi için bkz. Kurban vd., *'Zorunlu Göç' ile Yüzleşme*.

onarmak ve ev inşa etmek gibi faaliyetler üstlendi. Bu çalışmaların büyük kısmının finansmanı, hükümetin Van iline ayırdığı genel bütçeden karşılandı, aynı ve parasal yardımın bir kısmı da İl Özel İdaresi ile Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakfı'ndan (SYDV) geldi.²⁸ 2005 yılında, Van Valiliği, bu dört ilçedeki KDRP faaliyetlerini Güney Van Kırsal Kalkınma Projesi şemsiyesinde birleştirdi.

KDRP kapsamında yerinden edilmiş kişilere yönelik en iyi bilinen hükümet girişimi, Çatak ilçesindeki "Konalga Köy Kent Projesi". Bu proje kapsamında, tahmini 3.200 kişi için 383 ev, bir sağlık ocağı, bir ilkokul, bir toplum ve iş merkezi ve bir jandarma karakolu inşa edildi.²⁹ 2000'de tamamlanan bu "örnek köy", erişilebilir merkezi ovalara köyler inşa etme ve genellikle uzak ve dağlık bölgelerinde bulunan köy veya mezralarına dönmek yerine bu yeni yerleşimlere taşıyan yerinden edilmiş kişilere muhtelif teşvikler verme yönündeki tartışmalı hükümet politikasının bir parçasını teşkil ediyor. Hükümet, toplulaştırılmış köylerin eğitim, sağlık ve güvenlik gibi kamu hizmetlerinin sağlanmasını kolaylaştırdığını ileri sürerken, bazı STK'lar, asıl amacın, kırsal nüfusu PKK militanlarının faaliyet gösterdiği dağlık arazilerden uzak tutarak kontrol etmek olduğunu iddia ediyorlar.

Van Valiliği, Konalga Projesi'nin, ülke içinde yerinden olma³⁰ olgusuna ilişkin hükümet politikasının temelini teşkil eden "gönüllü dönüş" ilkesine uygun olduğunu ve bugüne dek Konalga'ya 346 ailenin ve 2.365 zorunlu göç mağdurunun döndüğünü ileri sürüyor.³¹ Bununla birlikte, valiliğe bağlı KDRP İzleme ve Koordinasyon Bürosu'ndaki yetkililer, bazı zorunlu göç mağdurlarının Konalga'ya taşınmak istemediğini kabul ediyorlar (Görüşme 10). Bir STK temsilcisi ise, projenin başarısız olduğunu, "Kürtlerin yaşam tarzına uygun olmadığını", çünkü evlerin birbirine çok yakın olduğunu,³² civarda hayvanlar için otlak bulunmadığını ve köyün toprak kayması tehlikesi olan bir bölgede kurulduğunu savunuyor (Görüşme 2, Gültepe).

Bir başka önemli hükümet teşebbüsü ise, PKK ile TSK arasındaki yoğun çatışmalardan dolayı Hakkari, Uzundere'den ayrılmak zorunda kalan geçici köy korucuları için 1995'te Van şehir merkezinin dışında yeni bir mahallenin kurulmasıdır. Hükümet, o dönemde, yerlerinden edilen bu insanları Van'daki muhtelif yerlere yerleştirdi ve kendilerine geçici barınma, günlük yemek ve aynı yardım verdi (Görüşme 11, Kaya). Valilik, bu nüfusa daimi bir kalacak yer sağlamak için, sivil toplumun da yardımıyla devlet arazisine 258 ev, bir ilkokul, bir sağlık ocağı, bir toplum ve iş merkezi ve bir halı atölyesi inşa etti. 1996 yazında, yerinden edilen bu eski korucu nüfus, Yalım Erez Mahallesi adı verilen bu mahalleye yerleştirildi.³³

Bu grubun koşulları başlangıçta, büyük çoğunluğu devletten mali veya insani herhangi bir yardım almamış olan diğer zorunlu göç mağdurlarının durumundan farklıydı.³⁴ Van'daki pek çok STK temsilcisi, Yalım Erez'de yaşayan ve eski köy korucusu olmaları dolayısıyla hükümetten maaş aldığını düşündükleri bu grubun 'ayrıcalıklı' konumundan bahsetti. Oysa devlet, yerinden edilmelerinden ve silahsızlanmalarından sonra Uzundereli köy korucularının maaşlarını ödemeyi kesti. Ayrıca, Uzundere'den gelen bu nüfus, yerinden edilmesini takip eden ilk yıllarda hükümetten yardım almış olmasına karşın, bu yardım Yalım Erez'e yerleşmesinden sonra azaldı ve 2000'de sona erdi: "Bize, 'siz artık Van'ın yerlisi oldunuz' dediler. Bize Van'daki diğer fakirlere verdikleri gibi yakacak yardımı vermeye başladılar. Ama 2003'ten sonra bize Van'ın fakir yerlileri gibi bile muamele etmediler. Bize, sanki başka bir ilde yaşıyormuşuz gibi muamele ediyorlar" (Görüşme 11, Kaya).

Hali hazırda 375 evden oluşan Yalım Erez, gerçekten de devlet tarafından terk edilmiş gözüküyor. Yazarlar, 2007 Kasım'ında, kuruluşundan 11 yıl sonra, yaptıkları ziyarette, mahallenin yalnızca üçte birinde ve üstelik sadece kısa bir süre önce kanalizasyon sisteminin inşa edildiğini, asfalt döşenmiş yol bulunmadığını, her yerin büyük ölçüde çamurla kaplı olduğunu, mahalle sakinlerinin hâlâ evlerinin tapularını alamadığını ve yalnızca bir ilkokul ve sağlık ocağı bulunduğunu gözlemlediler. Mahalle sakinleri, elektrik kesintisinden ve mahallenin kanalizasyon sistemine bağlanmamış üçte ikisindeki kötü kokudan şikâyet ediyorlardı.

28 Van Valiliği, *Köy Dönüş Projesi*.

29 A.g.k.

30 Rapor boyunca, kamu kurumu temsilcileri ile UNDP yetkililerinin sözlerine ve belgelerine yer verilen bölümlerde, doğrudan alıntı yapılmaya bile, "internally displaced persons" teriminin Türkçe karşılığı olarak, Türkiye Hükümeti ile UNDP'nin tercih ettiği "yerinden olmuş kişi" veya "yerinden olma" ifadeleri kullanılacaktır.

31 A.g.k.

32 Konalga'da, pek çok mezradan gelen yerinden edilmiş aileler için evler tek bir yerde yan yana inşa edilmiş. Bu durum, ailelerin daha yüksek rakımlardaki otlaklara erişimini güçleştirmesinin yanı sıra, evlerin birbirine fazla yakın olmasından dolayı, aileler arasında daha önce var olan husumetleri de yeniden canlandırma potansiyelini taşıyor.

33 Van Valiliği, *Köy Dönüş Projesi*.

34 Yerinden edilmiş kişiler özellikle zorunlu göçün ilk yıllarında, insani yardımın hiçbir şekilde kendilerine ulaşmaması nedeniyle çok ağır yoksulluk ve mahrumiyet yaşadılar. 1990'larda hükümet ulusal veya uluslararası insani yardım kuruluşlarının yerinden edilmiş kişilere erişmesine müsaade etmedi ve kendisi de herhangi bir yardımda bulunmadı. Bununla ilgili daha fazla bilgi için bkz Kurban vd., '*Zorunlu Göç' ile Yüzleşme*.

Yukarıda belirtilen KDRP kapsamındaki faaliyetlere ek olarak, Van'da yerinden edilmiş kişileri doğrudan doğruya veya dolaylı şekilde hedefleyen başka resmi girişimler de oldu. Ocak 2003'te, Sosyal Riski Azaltma Projesi (SRAP) kapsamında valilik tarafından sokakta çalışan çocukların rehabilitasyonu için bir merkez (Çocuk Araştırma, Rehabilitasyon ve Eğitim Merkezi – ÇAREM) kuruldu (Görüşme 7). Mart 2008'de, merkezin adı Çocuk ve Gençlik Merkezi (ÇOGEM) olarak değiştirildi ve idaresi İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne devredildi.

Doğrudan doğruya yerinden edilmiş kişilerle ilgili olmasa da, Van'da yaşayan yoksullara yönelik bir başka program ise, valiliğin yürüttüğü mikro kredi projesi. Bu proje, 2005 sonunda, İl Özel İdare bütçesinden tahsis edilen fonla ve Van'daki iş dünyasının bağışlarıyla başlatıldı. 2008 itibarıyla, 600'den fazla kadın, 46 hafta içinde geri ödemek üzere, 100 ila 700 YTL arasında değişen krediler aldı. Projenin idaresini, valiliğe bağlı çalışan Kadın Girişimciliğini Destekleme Derneği üstlendi. Derneğin üyelerine göre mikro kredi alanların çoğunluğu yerinden edilmiş kişiler (Görüşme 5).

4. VAN EYLEM PLANI

4.1. EYLEM PLANI'NIN ARKAPLANI

Van Eylem Planı, Van Valiliği ile UNDP Türkiye Bürosu arasındaki işbirliğinin bir ürünü. UNDP, Özel Temsilci'nin hükümete yaptığı tavsiyelere Türkiye'nin uyup uymadığını izlemekle görevli BM kuruluşu sıfatıyla, hükümete ve KDRP illerinin valiliklerine ülke içinde yerinden edilmiş kişilere dair politikalarını hazırlamaları hususunda yardım ediyordu. Kentte yaşayan yerinden edilmiş kişilere hizmet sunmaya yönelik bir eylem planının hazırlanması için Van'ın pilot il seçilmesini müteakiben, UNDP Türkiye Bürosu, Leyla Şen'i proje yöneticisi olarak görevlendirdi. Şen, ilde yaşayan yerinden edilmiş kişilere dair hükümet politikalarının yol haritasını oluşturacak bir belgenin hazırlanması amacıyla altı aylık bir süre boyunca paydaşların bir dizi çalıştay ve odak grup toplantısında bir araya getirilmesi için valilik ve Van'daki STK'lar ile yakın bir çalışma içine girdi. Eylem Planı, 29 Eylül 2006 günü, Özel Temsilci Walter Kälın, dönemin İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, KDRP kapsamındaki 14 ilin valileri, Van'daki STK'lar ve yerel ve ulusal medyanın katıldığı bir basın toplantısıyla kamuoyuna duyuruldu.

Hükümet ile Van Valiliği ve UNDP ile Özel Temsilci, ülke içinde yerinden edilme sorunu olan başka ülkelere örnek olarak gördükleri Van Eylem Planı'na büyük önem veriyor. Van Valisi Özdemir Çakacak'a göre Eylem Planı, "yerinden olmuş kişilere dair yegâne kapsamlı projedir. "Hem Türkiye'de, hem dünyada tek örnek. Uygulamada belki başka yerlere de örnek olacak." (Görüşme 7).

Hükümetin hedefi, bu eylem planını KDRP kapsamına giren diğer 13 ilde de yaymak. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü Daire Başkanı Ali Fidan, KDRP kapsamındaki diğer 13 ilde de benzer eylem planları oluşturulmasına ilişkin hazırlık çalışmalarının devam ettiğini ve bu sürece UNDP'nin de katılarak teknik destek sağladığını ifade ediyor. Fidan, Van Eylem Planı'nın hazırlanışında izlenen yöntemin, örneğin ilgili STK'ların ve bizzat yerinden olmuş kişilerin hazırlık çalıştaylarına katılması açısından, bu illere örnek teşkil ettiğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, her ilin kendi eylem planını hazırlayacağını, çünkü "her ilin özelliklerinin ve önceliklerinin farklı olabileceğini, örneğin şehirde yaşayan yerinden olmuşların koşullarının, geri dönerek köylerinde yaşayanlardan farklı olabileceğini" belirtmektedir. Fidan'a göre, bu eylem planlarının 2009 Sonbaharı'na doğru açıklanması amaçlanmaktadır (Görüşme 22).

UNDP temsilcilerine göre, geri kalan 13 ilin valileri, "eylem planını uygulama konusunda çok hevesli" (Görüşme 1, Şen) ve "prensipde devam etmeyi kabul ediyorlar" (Görüşme 1, Richardson-Golinski). UNDP, diğer illerdeki hazırlık çalışmalarına 2008 yılının yaz aylarında başladı.

Daire Başkanı Fidan, İçişleri Bakanlığı'nın en geç 2009 sonuna kadar yerinden olmayla ilgili bir "Ulusal Eylem Planı" açıklamak istediğini ancak, bunun için öncelikle illerde yapılacak çalışmaların ve il eylem planlarının tamamlanması gerektiğini, zira ulusal eylem planına, yapılacak bu çalışmaların dayanak teşkil edeceğini söyledi. Fidan ayrıca, ulusal planının hazırlanmasına ilişkin görüş almak üzere bazı çalışmalar yapılmasının planlandığını ifade etti (Görüşme 22).

UNDP yetkilileri, yerinden olma konusunda, tamamlandığı zaman il eylem planlarını esas alacak bir ulusal stratejinin geliştirilmesinde hükümet ile işbirliği yapmak istediklerini belirtti. Kasım 2007'deki bir toplantı sırasında UNDP yetkilileri ve üst düzey hükümet yetkilileri, ulusal stratejinin, "aşağıdan yukarıya bir yaklaşımla" geliştirilmesi hususunda görüş birliğine vardı (Görüşme 1, Richardson-Golinski). UNDP bu süreçte izleyicilik görevini üstlenmek istese de, zorunlu göç devlet tarafından "hassas bir konu" olarak görüldüğünden UNDP'nin nasıl bir rol oynayacağı belirsiz (Görüşme 1, Richardson-Golinski).

Öte yandan, hükümet, İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara, Adana ve Mersin gibi Türkiye'nin batı ve güney bölgelerinde yer alan ve yoksulluk, işsizlik, ayrımcılıktan muzdarip olan ve kamu hizmetlerine tam erişemeyen çok sayıda yerinden edilmiş kişinin yaşadığı büyük kent merkezleri için benzer eylem planları hazırlama yönünde bir niyeti olduğuna dair herhangi bir açıklama yapmadı.

4.2. EYLEM PLANI'NIN İÇERİĞİ

Van Eylem Planı, yerinden edilmiş kişilere hizmet götürülmesinin genel ilkelerini özetleyen ilk resmi belge olması sebebiyle son derece önemli. Aynı şekilde, hükümetin, yerinden edilmiş kişilerin sorunlarının çözümüne yönelik çaba gösterme konusunda iyi niyetinin de bir göstergesi. Bununla birlikte, bu Eylem Planı'nın pek çoğu Van'daki STK'lar tarafından eleştirilen bazı zayıf noktaları da bulunuyor. Bu ve takip eden beş bölümde Eylem Planı'nın içeriğinin bir özeti ve genel değerlendirmesi sunuluyor, metnin kaleme alınış süreci inceleniyor, STK eleştirileri ayrıntılı bir şekilde tartışılıyor, hükümetin bu eleştirilere yanıtlarına yer veriliyor ve son olarak da Eylem Planıyla ilgili bütçe meseleleri aktarılıyor.

Eylem Planı'nın Giriş Bölümü'nde, metnin Van Valiliği'nin yerinden olmuş kişilere yönelik stratejileri için bir "şablon" oluşturduğu ve mevcut programların yerini almaktan ziyade bu programları tamamlamayı hedeflediği belirtiliyor. Dönemin Valisi Mehmet Niyazi Tanılır, yazdığı önsözde, ülke içinde yerinden olmuş kişilerin sorunlarına kalıcı bir çözüm bulmak amacıyla hazırlanan Eylem Planı'nın, belediye, STK'lar, özel sektör ve yerinden olmuş kişilerle işbirliği ile şekillendiğini belirtiyor.³⁵

Eylem Planı valilik tarafından kaleme alınmış. Van ilindeki belediyeler ve İl Özel İdaresi paydaşlar olarak tanımlanıyor, STK'lar hizmet sağlanması, bilgi toplanması, tedbirlerin tasarlanması ve uygulanması açısından Planın "destekçileri" olarak görülüyor, özel sektörün ise fikri, fiziksel ve mali kaynaklar sunabileceği belirtiliyor.³⁶ Eylem Planı'nda, uluslararası kuruluşların katkısının devamının arzu edildiği belirtiliyor ve muhtelif projeler için iki taraflı ve çok taraflı uluslararası fonların harekete geçirilmesi çağrısı yapılıyor.³⁷

Hem "uluslararası standartlar" (yani BM Yol Gösterici İlkeleri'ne) hem de hükümetin politikaları ile uyumlu olma çabasında olan Eylem Planı, Van'daki yerinden olmuş nüfusun yaşam koşullarını iyileştirmeyi amaçlıyor. Eylem Planı bazı ilkelerin önemini vurguluyor: dolaşım özgürlüğü; seçme özgürlüğü ve seçimin gönüllülüğü; yerinden olmuş kişilerin güvenliğini sağlamak; hizmetlerden yararlananların görüşlerine duyarlı olmak; STK'lar, özel sektör ve uluslararası toplumun aktif destek ve katılımını özendirmek; karar alım süreçlerinde kadın ve gençleri güçlendirmek; çevresel sürdürülebilirlik; kültürel miras ve geleneğin yanı sıra kuşak farklılıklarına saygı göstermek; hizmetlerin tasarlanması ve sunulmasında kent ve kır ayrımını gözetmek; "bütüncül" bir yaklaşımı vurgulamak; ülke içinde yerinden olmuş kişilerin kendilerine yönelik hizmetlerin türü ve niteliğinin şekillenmesine katılımını vurgulamak; hizmetlerin, kaynakların ve ülke içinde yerinden olmuş kişilerin yaşam koşullarının sürdürülebilirliği; hizmet sunumunda dinamik planlama ve uygulamayı vurgulamak; ve Tazminat Yasası'nın uygulaması ile uyumlu olmak.³⁸

Eylem Planı, stratejik tedbirler ve politika önerileri olmak üzere iki ana bölümden oluşuyor. Stratejik tedbirler şu başlıklar altında ele alınmış: entegrasyon ve yeniden yerleşme, altyapı ve sosyal yardım, sosyo-ekonomik kalkınma, bilinçlendirme ve iletişim, ve işbirliği ve ortaklık. Eylem Planı'nda, eski yerleşim birimlerine gönüllü olarak dönmek isteyen kişilerin güvenlik içinde geri dönüşü için gereken koşulların yaratılacağı ifade edilmiş. Bu amaçla, kırsal alanlardaki tapu-kadastro ve mülkiyet hakları meseleleri çözülecek; yerinden olmuş kişilerin yaşam koşullarına ilişkin bir veritabanı hazırlanacak; devam etmekte olan Güney Van Kırsal Kalkınma Projesi kapsamında, bütüncül bir yaklaşımla "örnek" köyler oluşturulacak; geri dönen ve kendi evlerini inşa etmek isteyen yerinden olmuş kişilere malzeme temin edilecek; şehirde kalmak isteyen yerinden olmuşler için "kentsel dönüşüm projeleri"³⁹ çerçevesinde Van il merkezinde "örnek" kentsel yerleşimler inşa etmek için çalışmalar yapılacaktır.⁴⁰ Eylem Planı'nda, sosyal yardımla ilgili olarak psikologların ve sosyal hizmet uzmanlarının sayısının artırılması, mobil sağlık birimlerinin temin edilmesi, "Gıda Bankası", "Yeşil Ağ", mikro kredi projesi ve sokakta çalışan çocuklar için rehabilitasyon merkezi gibi mevcut sosyal yardım

35 Van Valiliği, *Van İli Yerinden Olmuş Kişiler Hizmet Sunumuna Dair Eylem Planı*, Eylül 2006, Van.

36 *A.g.k.*, s. 16.

37 *A.g.k.*

38 *A.g.k.*, s. 2-5.

39 Kentsel dönüşüm, kentsel alanlarda düşük ve orta gelir grupları için konut inşası anlamına geliyor. Belediyeler, 23 Temmuz 2004 tarih ve 25531 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5216 sayılı ve 10 Temmuz 2004 tarihli "Büyükşehir Belediyesi Kanunu" ve 13 Temmuz 2005 tarih ve 25874 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 5393 sayılı ve 3 Temmuz 2005 tarihli "Belediye Kanunu" kapsamında kentsel dönüşüm projelerini planlama ve yürütme yetkisine sahip.

40 Van Valiliği, *Van Eylem Planı*, ss. 6-7.

programlarının genişletilmesi isteniyor.⁴¹ Eylem Planı'nda, sosyo-ekonomik kalkınmayla ilgili olarak, Van'da turizmin teşvik edilmesi, katma değeri yüksek sebze ve meyvelerin yetiştirilmesinin özendirilmesi, mikro kredi projelerinin teşvik edilmesi, Van İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM) altındaki mevcut iş kurma kuluçkaları örneğinden yola çıkarak küçük ölçekli girişimciliğin yaygınlaştırılması,⁴² ve özellikle kadın ve gençlere yönelik beceri geliştirme ve mesleki eğitim programlarının hazırlanması yer alıyor.⁴³ Eylem Planı, zorunlu göç mağdurlarını bilinçlendirme ve onlarla iletişim kurulması meselelerini de ele alıyor. Yerinden olmuş kişilere sunulan hizmetlere ilişkin broşürler yayımlanmasını ve STK'lar ve yerinden olmuş kişiler dâhil olmak üzere hizmetlerden faydalananların bilgi toplama ve dağıtım sürecine dâhil olmasını öneriyor. Eylem Planı'nda, işbirliği ve katılımı ilgili olarak hem yerinden olmuş kişileri hem de diğer hassas grupları ilgilendiren meselelerde tüm yerel paydaşlarla istişare ve diyalogun üzerinde duruluyor. STK'lar için yılda iki kez eğitim atölyeleri öngörülüyor. Eylem Planı'nda özellikle STK'ların sosyo-ekonomik kalkınma, eğitim, sağlık hizmetleri ve gelir getirici faaliyetler hakkındaki projelere katılmasının öneminden bahsediliyor. Ayrıca STK'ların bu projelere katılımının, kapasitenin artırılmasına ve yetkinliğin güçlendirilmesine katkıda bulunacağı ve daha verimli ve iyi hedeflenmiş hizmetlerin sunulmasına yardımcı olacağı ifade ediliyor. Eylem Planı kapsamındaki ilerlemeyi değerlendirmek üzere katılımcı yöntemler ve analiz modellerinin benimsenmesi ve geniş bir yelpazeye yayılmış paydaşların düzenli aralıklarla katılacağı toplantılar düzenlenmesi tavsiye ediliyor.⁴⁴

Eylem Planı aynı zamanda, ulusal düzeyde öneriler de içeriyor. Eğitim ve sağlık personelinin ilde kalmasını sağlamak için ülke düzeyinde teşvikler verilmesi; kamu kurumlarının verdiği temel hizmetlerin kalitesini yükseltmek amacıyla insan kaynaklarının güçlendirilmesi; çok sayıda göçmen almış ilçelerdeki yerel yönetimlerin (belediyelerin) mali açıdan güçlendirilmesi; yerinden olmuş kişilere ve diğer hassas gruplara bedelsiz veya ucuz konut sağlamak amacıyla kentsel dönüşüm projelerine öncelik verilmesi; ve işgücü ihtiyacı olan alanlarda yerinden olmuş kişilere eğitim programları sunulması veya STK'lar tarafından düzenlenen eğitim programlarını tamamlayan yerinden olmuş kişilerin işe alınması için özel sektöre mali teşvikler yaratılması bu öneriler arasında yer alıyor. Planda ayrıca, kamu-özel sektör ortaklıkları ve pazar araştırması yapılması dâhil olmak üzere, kırsal üreticilerin ve kentsel girişimcilerin ürünlerinin pazara erişimini güçlendirecek mekanizmaların yaratılmasına duyulan ihtiyaçtan da bahsediliyor.⁴⁵

4.3. EYLEM PLANI'NIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Eylem Planı, dönüş, entegrasyon ve yeniden yerleşme açısından gönüllülük ilkesi ve seçim özgürlüğü meselesinde BM Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler ile uyumlu. Bu önemli bir husus, zira Özel Temsilci Kälın'ın tavsiyelerinden biri, hazırlanacak bir eylem planında yerinden edilmiş kişiler için dolaşım ve yaşayacakları yeri seçme özgürlüğünün öneminin vurgulanmasıydı.⁴⁶ Planda, STK'ların ve yerinden edilmiş kişilerin projelerin şekillenmesine ve uygulanmasına katılımını öngörülmesi olumlu. Özellikle, kırsal hizmetlerin, geri dönenlerin taleplerine göre katılımcı bir şekilde planlanmasına ihtiyaç duyulduğunun ilan edilmesi ve Konalga gibi toplulaştırılmış köylerin inşasından uzaklaşılması önemli. Ayrıca, Eylem Planı'nın, yerinden edilmenin neden olduğu psikolojik travmaları zimnen kabul etmesi ve yerinden edilmiş kişilere psikolojik danışmanlık verilmesini öngörmesi de son derece önemli.

Bununla birlikte, Eylem Planı'nın güçlü noktalarını eksiltten bazı zayıf noktaları ve eksiklikleri de mevcut. Eylem Planı pek çok farklı konuyu kapsamasına karşın, bunlarla ilgili ayrıntılar içermiyor. Bu durum, proje hazırlama açısından kayda değer bir esneklik sağlasa da odak eksikliğine de yol açıyor. Dolayısıyla, geri dönüş ve yeniden yerleşme meselesi bir tarafa bırakıldığında, planda tarif edilen "stratejik tedbirlerin" hiçbiri yerinden edilmiş kişilere özgü değil. Bu durum ancak, Van'daki diğer "hassas grupların" da (göçmenler, fakirler, işsizler, gençler, kadınlar ve çocuklar) acil ve benzer ihtiyaçlarının olduğu göz önüne alındığında kısmen haklı görülebilir. Eylem Planı, odağının olmaması ve genel bir nitelik arz etmesinden dolayı finansman ve uygulama açısından aşırı hırslı ve bu nedenle aynı zamanda gerçekçilikten uzak gözüküyor. Örneğin, "stratejik tedbir" kapsamına girecek türden faaliyetler somut bir şekilde tanımlanmamış veya bu tür faaliyetlerin öncelikleri belirtilmemiş.

41 A.g.k., s.8. Bunlar, sırasıyla yoksullara gıda ve giysi dağıtan, muhtelif sosyal yardımları alanlar hakkındaki bilgileri merkezde toplayan, yoksul kadınlara mikro kredi dağıtan ve sokakta çalışan çocuklara rehabilitasyon ve eğitim imkanı sağlayan mevcut programlar (Bu raporda bkz. Bölüm 3.2).

42 Van İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM), Dünya Bankası kredi programı ile muhtelif illerde faaliyet gösteren 12 iş kuluçka programından biri.

43 Van Valiliği, *Van Eylem Planı*, ss. 9-10.

44 A.g.k., ss. 10-12.

45 A.g.k., ss. 13-15.

46 Kälın, Mektup.

Eylem Planı yerinden edilmiş kişilerin geri dönüş veya kentsel entegrasyon açısından seçim özgürlüğü olduğunu kabul etse de, aslında kırsal geçim kaynaklarının yeniden inşa edilmesi meselesinde KDRP'nin (özellikle 2005'te başlatılan Güney Van Kırsal Kalkınma Projesi'nin) ilerisine pek az gidiyor ve il merkezine yeniden yerleşimle ilgili olarak tamamen gelecekte yapılacak "kentsel dönüşüm projelerine" dayanıyor. Örneğin, Van il merkezine yerleşmiş yerinden edilmiş kişilerin pek çoğunun benzeri eylem planlarının henüz tasarlanmadığı Şırnak ve Hâkkari'den geldiği, ve daha da önemlisi, çatışmalar devam ettiğinden, bu illerden gelen kişilerin geri dönüşünün imkânsız olduğu gerçeği dikkate alınmamış. Ayrıca, Van il merkezinde kalan ve çiftçilik yapmak üzere köylerine mevsimlik giden yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarından da bahsedilmiyor.

Eylem Planı, geri dönüşle ilgili olarak, Türkiye'de yerinden edilmenin temelindeki nedeni oluşturan siyasi mesele olan Kürt sorununa yeterince eğilmiyor. Eylem Planı, kara mayınlarının ve patlamamış mühimmatların arz ettiği tehlike, kırsalda kalmış geçici köy korucuları ile pek çoğu güvenlik kuvvetlerinin köy korucusu olmaları yönündeki baskısına boyun eğmeyi reddettiği içinden yerinden edilip sonrasında geri dönen kişiler arasındaki muhtemel çatışmalar gibi geriye dönüşü engelleyen fiziksel emniyet konusunda da sessiz kalıyor. Özel Temsilci Kâlin'in şu sözleri unutulmalıdır: "dolaşım ve yaşayacağı yeri seçme özgürlüğünün kullanılması, durumdan etkilenen kişilerin emniyetiyle ilgili kayda değer tedbirler alınmasına bağlıdır ... [ve] geri dönmeyi isteyen kişilerin can güvenliğini sağlama ihtiyacı ile Devletin güvenliğini sağlama ihtiyacı arasında bir denge kurulması gereklidir."⁴⁷

Eylem Planı'nda sivil toplumun katılımının üzerinde durulmuş olsa da, böyle bir katılımı sağlayacak ve etkili kılabilecek mekanizmalar açıkça belirtilmemiş. Aynı şekilde, Eylem Planı'nda, hizmetlerden faydalana konusunda nasıl karar verileceğinden, örneğin yerinden edilmiş kişilerin ve hizmetlerden faydalanmaya uygun diğer hassas grupların nasıl tespit edileceğinden bahsedilmemiş.

Eylem Planı muhtelif projelerin nasıl finanse edileceğini de açıklamıyor. Belgede, Eylem Planı'nın uygulamaya konması için önemli meblağda mali kaynağa ihtiyaç olacağı söylene de, muhtemel finansman kaynakları somut bir şekilde tartışılmamış. Yalnızca, olası özel sektör finansmanından ve uluslararası desteğin harekete geçirilmesi gerektiğinden bahsedilmiş.

4.4 KALEME ALMA SÜRECİ

Van Eylem Planı, bir istişare sürecinin sonucunda hazırlanmış. Bu son derece önemli; zira, Eylem Planı'nın kaleme alınmasından önceki istişare sürecinde, hükümet, UNDP ve sivil toplum ilk kez üzerinde anlaşmaya varılmış bir belge hazırlamak için bir araya gelmiş.

2006 Nisan ve Temmuz ayları arasında Van Valiliği tarafından toplam yedi çalıştay düzenlenmiş ve bu çalıştaylara aşağıdaki tarihlerde, yine aşağıdaki paydaşların temsilcileri katılmış: kamu kurumları (18 ve 20 Nisan); kamu kurumları ve belediyeler (22 Mayıs); STK'lar (23 Mayıs), özel sektör (24 Mayıs); meslek kuruluşları (25 Mayıs); esnaf ve sanatkârlar odaları (6 Temmuz).⁴⁸ Bu çalıştaylar sırasında katılımcılar Van'da yaşayan yerinden edilmiş kişilerin sorunlarını tespit etmişler ve dönüş ve entegrasyonlarını sağlayacak olası çözümleri tartışmışlar. Çalıştaylarla aynı dönemde, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nden bir ekip tarafından UNDP'nin talebi üzerine Van'daki bir grup zorunlu göç mağduru ile bir anket yapılmış. Bu anket yerinden edilmiş kişilerin mevcut durumu, ihtiyaçları ve talepleri hakkında önemli veriler sunsa da, anket sonucunda ulaşılan bulguların Eylem Planı'na yansıtılıp yansıtılmadığı veya ne şekilde yansıtıldığı belli değil (anketin bulguları için bkz. Bölüm 3.1).

UNDP, Eylem Planı'nın hazırlanmasında önemli bir rol üstlenmiş. Çalıştayların düzenlenmesiyle ilgili lojistik destek vermiş, ayrıca Eylem Planı'nın kaleme alınması sırasında valiliğe ve plan kapsamındaki projelerin hazırlanması sırasında da STK'lara teknik destek sağlamış. Bununla birlikte, UNDP'nin Eylem Planı'nın yazım sürecine ne ölçüde dâhil olduğu belli değil. UNDP yetkilileri yalnızca talep üzerine teknik destek vermiş olduklarını vurguladıysalar da (Görüşme 1), Eylem Planı'nı valilikle birlikte kaleme aldıklarını da ima ettiler. Öte yandan, Vali Yardımcısı Ömer Özcan, UNDP'nin katkısının teknik destekle sınırlı olduğunu ve Eylem Planı'nın valilikçe kaleme alındığını söyledi (Görüşme 3).

Hazırlık aşamasına dâhil olan muhtelif STK'lar, özellikle de insan hakları grupları ve yerinden edilmiş kişilerin haklarını savunanlar, UNDP'nin ve valiliğin hazırlık sürecini idare ediş şeklini oldukça eleştiriyorlar. İtirazları; şeffaflığın olmaması, bazı STK'ların istişare sürecinin dışında tutulması, hükümete yakın kuruluşların 'sivil toplum' kisvesi altında çalıştaylara katılması, özellikle insan hakları grupları, kadın kuruluşları, yerinden edilmiş kişileri temsil eden STK'lar başta olmak üzere bazı STK'ların görüşlerinin Eylem Planı'nın içeriğine dâhil edilmemesi, Eylem Planı'nın ruhunun

47 Kâlin, Mektup.

48 Van Valiliği tarafından temin edilen ve KDRP toplantılarının programını özetleyen doküman (yazarlarda mevcut).

devletin söylem ve politikalarına dayanması; ve STK'ların Eylem Planı'nın kamuoyuna duyurulduğu basın toplantısında söz almalarının engellemesi gibi bir dizi meseleye dayanıyor.

Valiliğin ve UNDP'nin aksi yöndeki iddialarına karşın, bir kaç STK, çalıştaylara hiç bir zaman davet edilmediklerini ve süreçten haberdar dahi edilmediklerini ısrarla savunuyorlar. Örneğin, Türkiye Mühendisler ve Mimarlar Odaları Birliği (TMMOB), üye kuruluşlarından biri olan Mimarlar Odası'nın davet edildiğini ve sürece dâhil olduğunu ancak TMMOB'nin kendisinin hiç bir zaman davet edilmediğini belirtti. Mimarlar Odası'nın TMMOB'nin görüşlerini temsil etmediğini de vurguladı. Yine de, TMMOB, Eylem Planı'nın ekinde çalıştaylara katılmış paydaşlar arasında sıralanıyor. Aynı şekilde, Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası'nın (Eğitim-Sen) bir temsilcisi, çalıştaylara davet edilmediklerini, oysa isimlerinin ekteki listede yer aldığını söyledi (Görüşme 6, Gündüz). Eğitim-Sen'in bir üyesi istişare sürecinin başlamasından önce valilik ve UNDP tarafından düzenlenen bilgilendirme toplantısına katılmışsa da, sendika daha sonra düzenlenen çalıştaylara katılmamış.

Aynı STK'lar açısından, Eylem Planı'nın en tartışmalı yönlerinden biri, istişare süreci sırasında yapılan tartışmalarla 2006 Eylül'ünde açıklanan son metin arasındaki uçurum. Van Göç Edenler Sosyal Yardımlaşma ve Kültür Derneği (Van Göç-Der), Van İHD, Van Kadın Derneği (VAKAD) ve Eğitim-Sen, başlangıçta UNDP ve valilik tarafından aksi yönde verilen kesin sözlere karşın, Eylem Planı'nın görüşlerini ve fikirlerini yansıtmadığını ileri sürüyorlar. Bir İHD temsilcisinin sözleriyle: “[Çalışmanın] her aşamasına katıldık biz İHD olarak ve her aşamasında da görüşlerimizi dilelendirdik. Olması gerekenleri söyledik. Hatta ilk görüşmelerimizde, ‘eğer bu eylem planında biz STK'ların görüşleri yer almayacaksa bizler bunlara katılmayacağız’ demistik. Zaten [planın] sivil toplum örgütleriyle, hükümetle, devlet yetkilileriyle birlikte hazırlanacağı söylendi, bize ilk söylenen buydu. Daha sonra, Eylem Planı açıklandığı gün, kandırıldığımızı anladık” (Görüşme 2, Bozbay).

Eylem Planı'nda kullanılan dil, Van'daki STK'lar açısından bir başka önemli itiraz konusu.⁴⁹ Bu açıdan en ihtilafli meselelerin Eylem Planı'nın başlığı olduğuna kuşku yok. Planın başlığında, hükümetin ve UNDP'nin ülke içinde yerinden edilme konusundaki belgelerine uygun olarak *internally displaced person* ve *internal displacement* terimlerinin resmi çevirisi olan *ülke içinde yerinden olmuş kişi* ve *ülke içinde yerinden olmak* karşılıkları kullanılmış. Oysa zorunlu göç konusunda çalışan STK'ların ve akademisyenlerin çoğunluğu⁵⁰ bu terimler için sırasıyla *ülke içinde yerinden edilmiş kişiler* ve *ülke içinde yerinden edilmek* karşılıklarını kullanıyorlar.⁵¹ Türkçede *yerinden olmak* ifadesi, yer değiştirmene yol açan bir özne olduğunu ima etmez. Oysa *yerinden edilmek* ifadesi, yer değiştirme eylemine neden olan bir öznenin varlığına işaret eder.⁵² Bu noktada, STK'ların eleştirisinin nedeni, zorunlu göçün büyük çoğunluğunun güvenlik kuvvetlerinin köylüleri evlerinden çıkarması sonucu meydana gelmiş olmasıdır.⁵³

STK'lar aynı zamanda, çalıştaylarda kamu sektörünün ve sivil toplumun dengeli bir şekilde temsil edilmemesini, kamu sektörünün sürece hâkim olmasını eleştiriyorlar (Görüşme 2, Özgökçe). Eylem Planı'nın hazırlık aşamasında düzenlenen iki toplantıya üç temsilciyle katılan VATSO da aynı görüşte: “Eylem Planı'nın somutlaşmasında bizim bir rolümüz olmadı. Kamu kurumlarının ağırlığı belirgin aldu o sürette” (Görüşme 4, Takva). Ayrıca, insan hakları grupları, çalıştaylar sırasında bazı STK'ların bağımsız gibi davranmış olmalarına karşın, bu kuruluşların aslında valilikle yakın ilişki içinde olduklarını veya valiliğin inisiyatifleriyle kurulduklarını ileri sürdü (Görüşme 2, Canbay).

STK'ların bir başka eleştirisi, UNDP'nin Eylem Planı'nın açıklanmasından önce metnin nihai halini kendileriyle paylaşmamış olması. Görüşme yapılan sivil toplum temsilcilerinden hiç birinin Eylem Planı'nı gözden geçirme, tartışma ve geribildirimde bulunma şansı olmamış. Eylem Planı'nın kamuoyuna açıklanmasından bir gün önce (Görüşme 2, Canbay) veya açıklandığı gün (Görüşme 2, Bozbay) görmüşler.

STK'lar aynı zamanda, Eylem Planı'nın kamuoyuna açıklanmasında izlenen yolu da eleştiriyorlar. Planın açıklandığı etkinlikte hazır bulunan raporun yazarlarının da gözlemlediği gibi, kamu yetkilileri etkinlik sırasında, yalnızca konuşma yapan hükümet yetkilileri vasıtasıyla değil, aynı zamanda davetli olarak katılan toplam 13 vali ve personeli ile de oldukça geniş bir şekilde temsil edildi. Etkinlikteki konuşmacılar BM Türkiye Koordinatörü ve UNDP Türkiye Temsilcisi Mahmood Ayub, dönemin İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, dönemin Van Valisi Mehmet Niyazi Tanılır, Özel Temsilci Walter Kälin, Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçi Hasan Göğüş ve UNDP temsilcisi Leyla Şen ile sınırlı kaldı.

49 Eylem Planı'nın dili hakkında daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Bölüm 4.4.1

50 Yazarların tercihi, hem bu raporda hem de daha önceki çalışmalarında, yerinden edilmeye sebep olan sorumlular olduğunu gösteren “yerinden edilmek” terimini kullanmaktır.

51 Öte yandan, yerinden edilmiş kişiler ve Kürtlerin yönetimde ağırlıkta olduğu Demokratik Toplum Partisi (DTP) “zorunlu göç” terimini kullanmaya devam ediyorlar.

52 Bu terimlerin anlamları ve BM Yol Gösterici İlkeleri ile ilgisi için bkz “Birinci Baskı için Giriş” Kurban vd., Zorunlu Göç ile Yüzleşme: Türkiye’de Yerinden Edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası, İkinci baskı, TESEV, 2008, s. 20.

53 Bkz. Kurban vd., ‘Zorunlu Göç’ ile Yüzleşme.

Bazı STK'lar, sivil toplumun etkinlikte konuşmaya çağrılmamasından dolayı üzüntülüydüler: “Benim görüşüme göre bu bir güvenlik toplantısıydı. Olağanüstü Hal toplantıları gibiydi...” (Görüşme 2, Gültepe).

Eylem Planı'nın kaleme alınış ve açıklanma şekliyle ilgili hayal kırıklığı yaşayan bazı STK'lar ve alt kademe belediyeleri, toplantıyı müteakiben valiliğe ve UNDP'ye nasıl bir tepki vereceklerini tartışmak üzere bir araya gelmiş. Eğitim-Sen, İHD, Van Göç-Der, Bostaniçi Belediyesi, TMMOB ve Ziraat Odası dâhil olmak üzere 12 kurumun temsilcileri bir dizi toplantı yapmış, ancak artık sonucu değiştirecek herhangi bir şey yapamayacaklarını düşündüklerinden bu konuda hiçbir eylemde bulunmamışlar (Görüşme 2, Bozbay).

Bu raporun yazarları, STK'ların eleştirilerini valiliğe ve UNDP'ye aktardı. Her iki kurumun yetkilileri de, STK'ların çalıştaylara davet sürecinin seçici ve şeffaflıktan uzak olduğu iddialarına karşı çıktı. Van yerinde hükümet ve sivil toplum arasında odak noktası rolü oynayan Leyla Şen, valiliğe kayıtlı tüm STK'ların, UNDP ve valilik tarafından ayrı ayrı davet edildiğini söyledi (Görüşme 1, Şen). KDRP Bürosu'nda çalışan yetkililer, valiliğin ulaşabildiği tüm ilgili STK'ların çalıştaylara davet edildiğini belirtti. Şen, yerinden olmuş kişilerin de davet edildiğini ancak bu kişilerin katılmadıklarını ve bunun yerine mahallelerinin muhtarları tarafından fiilen temsil edildiklerini ifade etti (Görüşme 1, Şen). UNDP yetkilileri, yerinden olmuş kişilerin geri kalan 13 ilde yapılacak benzer toplantılara muhtarlardan ziyade kendi temsilcileri vasıtasıyla katılmaları için çaba göstereceklerini söyledi (Görüşme 1, Richardson-Golinski).

Aynı meseleyle ilgili olarak, İller İdaresi Genel Müdürlüğü Daire Başkanı Ali Fidan, İçişleri Bakanlığı'nın, STK'ların yerinden olmuşlarla ilgili çalışmalara katılımını kolaylaştırmak için azami çaba gösterdiğini belirtti. Fidan, bu hususun 2005 yılında alınan Bakanlar Kurulu kararında (Strateji Belgesi) da vurgulandığını belirterek, Eylem Planı'nın hazırlanış sırasında bazı STK'lara karşı taraflı davranıldığı görüşünü reddetti (Görüşme 22).

Hem valilik, hem de UNDP, STK'ların, çalıştaylar sırasında ifade ettikleri görüşlerinin Eylem Planı'nın kaleme alınış sırasında sansürlendiği iddialarını reddettiler. Vali Özdemir Çakacak, Eylem Planı “STK'ların önerilerine uygun şekilde hazırlandı” dedi (Görüşme 7). KDRP Bürosu'ndan bir yetkiliye göre, Eylem Planı “kesinlikle çalıştayların bir sonucu, kesinlikle... Bu, kesinlikle ortak bir ürün” (Görüşme 10). Aynı yetkili, bazen STK'ların valilik yetkililerinin çalıştayda bulunmasına itiraz ettiğini, bu nedenle yetkililerin, STK'ların serbestçe konuşmasına imkân tanımak için çalıştaylara katılmadığını da belirtti. Bu yetkilinin görüşüne göre, süreci eleştiren STK'lar “politik bir tutum içinde hareket ediyorlar” (Görüşme 10).

Leyla Şen de “[STK'ların] görüşlerinin hiç birinin yansıtılmadığını söylemek, durumu abartmak oluyor” diyerek STK'ların görüşlerinin Eylem Planı'nın yazılışı sırasında sansürlendiği iddialarına karşı çıktı. Yine de Şen, STK'ların hazırlanmakta olduğuna inandığı eylem planı ile nihai metin arasında bir farklılık olduğunu kabul etti. Şen'e göre bu durum, valinin, STK'ların bazı önerilerini “valiliğin ötesinde, ulusal hükümeti ilgilendiren meseleler” oldukları gerekçesiyle plana dâhil etmenin mümkün olmadığını söylemesinden kaynaklanıyor (Görüşme 1, Şen). Van Eylem Planı'nın yürürlüğe girmesinden sonra Türkiye'ye atanan UNDP Daimi Temsilci Yardımcısı Ulrika Richardson-Golinski, STK'ların dile getirdiği eleştiriler karşısında daha açık bir tutum takındı. UNDP'nin hükümetin veya sivil toplumun tarafında yer alması da “sivil toplumun görüşlerinin dikkate alınmasını sağlamakla sorumlu” olduğunu söyledi (Görüşme 1, Richardson-Golinski). Öte yandan Leyla Şen'e göre, STK'ların endişeleri çok önemli olsa da, “daha önemlisi insanların sorunlarını çözmek”. Bu açıdan Şen, “eleştiriler ne olursa olsun sonuçtan çok memnun” olduğunu ve “[Planın] eksiklikleri ne olursa olsun yine de devam etmeye değer” olduğunu belirtti (Görüşme 1, Şen).

UNDP'nin Van'daki ve KDRP bölgesinin diğer illerindeki yerel STK'lardan aldığı ağır eleştiriler, kurumun üst düzey yetkililerini bu ilk deneyimlerinden ders çıkarmalarına yol açtı. Richardson-Golinski, geri kalan illerde, “İçişleri Bakanlığı'na ve valilere, katılımcıları davet ederken, bu kişilerden aldıkları geri bildirim de dikkate almaya açık olmaları gerektiğini söyleyeceğiz” dedi (Görüşme 1, Richardson-Golinski). Richardson-Golinski, planın uygulamaya konmasında yaşanan gecikmelerin de STK'ların hayal kırıklığını arttırdığını ve planı daha fazla eleştirmelerine neden olduğunu düşünüyor (Görüşme 1, Richardson-Golinski).

4.5. STK'LARIN EYLEM PLANIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Van'daki bazı STK'lar Eylem Planı hakkında olumlu düşünürken, pek çoğu da planı eleştiriyor. Aşağıda Eylem Planı'nın niyeti, dili ve içeriği hakkındaki olumlu düşüncelere ve eleştirilere yer verildi.

Bazı STK'lar Eylem Planı'yla ilgili olumlu görüşler ifade etti. Örneğin, Van'daki iş dünyasının bir bölümünü temsil eden Van Aktif Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (VASİAD) bir temsilcisi Eylem Planı'nı “iyi bir çalışma” olarak tanımladı (Görüşme 18). VASİAD'ın, yerinden edilmiş kişilerin kalkınmasını desteklediğini ve Eylem Planı'nın da bu amaca hizmet

edeceğini söyledi. Bir insan hakları temsilcisi ise, “bütününden bağımsız bir şekilde bakıldığında” planın olumlu bazı yanları olduğunu ancak “uygun bir alt yapı olmadan bu unsurların havada kaldığını” söyledi (Görüşme 2, Bozbay).

Öte yandan, Eylem Planı’nı olumlu karşılayan ancak yine de uygunluğu ve etkililiği hakkında endişe duyanlar da var. Örneğin, Belediye Meclisi’nin aynı zamanda Van Belediyesi’nde çalışan bir üyesi, Eylem Planı’nı uygulamaya koymanın yüksek maliyetli olması ve kentsel yaşamda planlamayı son derece güçleştiren (nüfus artışı gibi) sürekli değişikliklerin planlamayı güçleştirmesi gibi pek çok faktörle ilgili endişelerini dile getirdi (Görüşme 9, Baş).

Eylem Planı’yla ilgili pek çok önemli eleştiri de var. Bu eleştirilerden bazıları planın hazırlanma niyetiyle ilgili. Örneğin, Eylem Planı’nın, yerinden edilmiş kişiler meselesini uluslararası ve ulusal toplumun gündeminden çıkarmak için hükümetçe yapılmış stratejik bir hamle olduğunu düşünen pek çok STK bulunuyor. Kendisi de yerinden edilmiş bir kişi olan bir STK temsilcisi, asıl amacın, bu konuyla ilgili bir şeyler yapıyor gözüküp, kamuoyunu manipüle etmek olduğunu söyledi (Görüşme 6, Abi). Bir başkasına göre ise, hükümet, “dünyaya İçişleri Bakanlığı’nın STK’lar ile çalıştığını gösterme çabasında” (Görüşme 2, Gültepe).

Bu STK’lar, Eylem Planı’nı eleştirirken, özellikle hükümetin Türkiye’deki yerinden edilmenin siyasi niteliğini ve Kürt sorunu ile bağlantısını kabul etme konusundaki isteksizliğinin üzerinde durdu. Bu STK temsilcileri, planın yerinden edilmiş kişilerin içinde bulunduğu kötü duruma sürdürülebilir çözümler getiremeyeceğini düşünüyorlar. Mevcut siyasi, ekonomik ve sosyal koşullar altında bu proje ile yerinden edilmiş kişilerin ne geriye dönüşünün ne de kentsel entegrasyonunun olası olduğuna inanıyorlar. Türkiye’nin doğu ve güneydoğu bölgelerinde silahlı çatışmanın devam ettiğine işaret eden bu temsilcilere göre, Eylem Planı’nın gönüllü geriye dönüş ilkesine bağlılığı gerçekçi değil. Çatışmaların 2006’dan bu yana tırmandığına işaret eden bir STK temsilcisi, şüphelerini şu şekilde dile getirdi: “Diyelim ki plan başarılı oldu ve insanlar geçen yaz köylerine döndüler bile. Peki, şimdi ne olacaktı? İkinci bir [zorunlu] göç dalgası olacaktı” (Görüşme 2, Canbay). Bir başka temsilci de Eylem Planı’nın, silahlı çatışmanın yatıştığı 1999 ila 2005 arasında hazırlanmış olması halinde pek çok kişinin dönmüş olacağını söyleyerek (Görüşme 2, Bozbay) bu görüşü destekledi.

Bazı eleştiriler de Eylem Planı’nın diliyle ilgiliydi. Öncelikle, yukarıda da ele alındığı gibi, pek çok STK, hazırlık çalıştaylarında kaygılarını dile getirmiş olmalarına karşın *yerinden olmuş kişiler ve yerinden olmak* ifadelerinin kullanılmış olmasından hoşnutsuz (Görüşme 2, Özgökçe; Bozbay; Gültepe).

İkinci olarak, aynı STK’ların Eylem Planı’nda “terör” teriminin kullanılması konusunda ciddi endişeleri var (Görüşme 2, Gültepe). Bu terim, Kürt nüfusuna karşı siyasi açıdan küçültücü kabul ediliyor. Aslında, Eylem Planı’nda, “terör” ve “terörizm” terimleri yalnızca Tazminat Kanunu’nun tam başlığına referans verilirken kullanılmış.⁵⁴ Bununla beraber, STK’lar ve avukatlar 2004 yılında çıkarılmasından bu yana Tazminat Kanunu’nun başlığına, devletin insanların evlelerinden çıkarılması konusundaki sorumluluğunu gizlediği ve bölgedeki insanları ‘terörist’ olarak etiketlediği gerekçeyle, itiraz ediyorlar.

Üçüncü olarak, planda Kürt dili ve etnisitesinden hiç bahsedilmemiş: “Mesela hiç Kürt lafı yok, hiç dil lafı yok...” (Görüşme 2, Özgökçe). Ayrıca, bir kadın kooperatifinin temsilcisi, hazırlık çalıştayları sırasında, pek çok göçmen ve yerinden edilmiş kadının yalnızca Kürtçe bilmesinden dolayı, sağlık ocaklarında ve bazı kamu kurumlarında Kürtçe bilen çevirmenler olmasını önerdiğini, oysa Eylem Planı’nda bu ihtiyaçtan hiç bahsedilmediğini belirtti (Görüşme 13).

Dördüncü olarak, Eylem Planı’nın “Entegrasyon ve Yeniden Yerleşim” alt başlığında geçen “entegrasyon” terimi de STK’ları endişelendirmiş. Bir STK temsilcisi, entegrasyon teriminin “asimilasyon”u, daha açık bir ifade ile, uzun süredir var olan Türk devletinin Kürtleri Türk diline ve etnik kökenine asimile etme isteğini anımsattığına işaret etti (Görüşme 2, Özgökçe). “Ben asla ‘Kürtler entegre olmalı’ demezdim. Bu benim dilim değil... ‘Entegre olun derken, kentleşin, asimile olun, Türkçe öğrenin ve buradakiler gibi yaşayın [demek istiyorlar]. Ama öyle bir direnç var, entegre olmak istemiyorlar” (Görüşme 2, Özgökçe). Diğer STK temsilcileri de bu kavramı eleştirdi ve Van’da iş fırsatı olmadığı göz önüne alındığında, yerinden edilmiş kişilerin kent yaşamına ekonomik ve sosyal açıdan entegre olmalarını beklemenin ne kadar güç olduğuna işaret ettiler (Görüşme 2, Gültepe). Eylem Planı’nda bu terimin, yerinden edilmiş kişilerin “entegrasyonu ve yeniden yerleşimi” bağlamında kullanıldığına ve “sosyal” ve “kentsel” entegrasyondan bahsedildiğine dikkat edilmeli. Bu durum, yerinden edilmiş kişilerin sorunları için geriye dönüş, entegrasyon ve yeniden yerleşme gibi çeşitli çözüm yolları öneren BM Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler ile uyumlu. Bu nedenle, Eylem Planı’nda kullanılan dilin Yol Gösterici İlkeler ile uyumlu olmayı hedeflediğini ve illa ki siyasi amaçlı bir sosyal mühendislik projesi olmadığını gösteriyor.

Beşinci eleştiri ise, Eylem Planı'nın, STK'ların çalıştaylar sırasında dile getirdikleri endişeleri ve meseleleri yansıtmaması ve "yukarıdan aşağıya" ve resmi bir dille yazılmış olması (Görüşme 2, Özgökçe). Gerçekten de, Eylem Planı'nda katılım, entegrasyon, cinsiyet duyarlılığı, hassas gruplar, kentsel dönüşüm projeleri, çevresel etki değerlendirmesi gibi kalkınma çalışmalarında uzmanlaşmış BM ve devlet yetkilileri için anlamlı gelen ancak sahada yerinden edilmiş kişilerle ve diğer gruplarla çalışan ve uzman olmayan kişilere çok yabancı gelebilecek bir 'uzman' dili kullanılmış. Bu nedenle, Eylem Planı'nın dili hakkındaki şikâyetlerin bir kısmı, teknik bir dilin kullanılmış olmasından, bir kısmı da STK'ların valiliğe duyduğu güvensizlikten kaynaklanıyor. Bu ikinci etken ise, Kürt çatışmasının yarattığı olumsuz siyasi ortamdan dolayı Kürt sivil toplumu ile devlet arasındaki genel güvensizlik ilişkisini yansıtır.

Son olarak, STK'lara göre şu önemli konular plana dâhil edilmiş olmalıydı: geçici köy koruculuğu sisteminin tasfiye edilmesi gerekliliği; yerinden edilme sorununu çözmek için silahlı çatışmaya son vermenin önemi (köylere güvenli dönüşleri kolaylaştırmak ve daha fazla kişinin yerinden edilmesi olasılığını ortadan kaldırmak açısından); ve güvenli geri dönüşün önünü açmak için kara mayınlarının temizlenmesi gerekliliği.⁵⁵ Bir insan hakları eylemcisi şöyle dedi: "Mayın için çok ısrarcı olduk biz, İHD olarak olmazsa olmazımız dedik... [Planda] kara mayınlarıyla ilgili kesinlikle bir şeyler olması gerektiğini söyledik" (Görüşme 2, Bozbay). Ayrıca, Eylem Planı, Van il merkezinde yaşayan ve Hakkâri ile Şırnak illerindeki evlerinden çıkarılmış olan zorunlu göç mağdurlarının ihtiyaçlarını dikkate almamış (Görüşme 2, Gültepe; Bozbay).

Bazı STK temsilcileri, Van'da işsizlik oranının ve vasıfsız işçi sayısının çok yüksek olduğuna işaret ederek, planda yerinden edilmiş kişilere istihdam yaratmak için somut projeler olmadığını ifade etti (Görüşme 4, Takva). Eylem Planı'nın, Gıda Bankası gibi sosyal yardım planları içermesini eleştiren bazı STK temsilcilerine göre, sosyal yardım insanları tüketicilere dönüştürüyor, bu nedenle asıl kırsal alanlarda çiftçiliğin ve hayvancılığın yeniden canlandırılması için teşvik vererek veya şehirde fabrikaların kurulmasını kolaylaştırarak yerinden edilmiş kişileri yeniden üreticiye dönüştürmeye önem verilmeli (Görüşme 2, Gültepe).

Eylem Planı'na dair yukarıda belirtilen eksikliklerin bazıları gerçekse de bazıları sadece STK'ların konuyu algılama şekline kaynaklanıyor. Örneğin, planda geriye dönüşle ilgili seçim yaparken kuşaklar arası farklılıkların gözetilmesi gerektiğinden bahsedilmiş; yerinden edilmiş kişilere beceri kazandırmanın ve istihdam yaratıcı mesleki eğitim programlarının verilmesinin gereğine değinilmiş. Aynı şekilde, çiftçiliğin canlandırılması ve kentsel konut ihtiyacı ele alınmış. Bununla beraber, bu konular son derece genel olarak ve somut projelerden ziyade bir istek listesine benzer bir teknik terminolojiyle tartışılmış. Böyle bir yaklaşım, "şablon" niteliğindeki bir belgede kabul edilebilir olsa da, ilin uzun süredir bekleyen ve bir an önce çözülmesi gereken meseleleriyle ilgili somut teklifler yapılmasını uman Van'ın sivil toplumunda hayal kırıklığı yaratmış. Öte yandan, Eylem Planı yerinden edilmenin temelinde yatan nedenlerden, daha açık bir ifade ile Kürt sorunundan ve silahlı çatışmadan, neredeyse hiç bahsetmiyor; yerinden edilmiş kişiler sorununun çözümü için daha geniş koşulları ele almıyor; ve geçici köy korucuları, kara mayınlar ve patlamamış mühimmatlar gibi, planın onaylamış olduğu ilkelerden biri olan gönüllü geriye dönüşün önünde önemli engeller teşkil edebilecek meseleleri hiçbir şekilde dile getirmiyor.⁵⁶

4.6. VALİLİĞİN EYLEM PLANI HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Daha önce de belirtildiği üzere, Vali Özdemir Çakacak Eylem Planı'nın Türkiye'de yerinden olmuş kişiler için hazırlanan ilk ve tek bütüncül proje olduğunu düşünüyor. Çakacak'a göre, "uygulamada bazı eksiklikler olabilir ama yine de Eylem Planı iyi bir başlangıç" (Görüşme 7). Vali, kara mayınlarından bahsedilmemesinin planın zayıf noktasını oluşturduğu görüşüyle ilgili olarak, böyle bir şeye ihtiyaç olmadığını çünkü Van'da kara mayını olmadığını söyledi.⁵⁷ Vali, Van'daki yerinden olmuş kişilerin geldikleri illerin çeşitliliği (örneğin Hakkâri ve Şırnak'tan gelenler) ile ilgili olarak, bu konunun Eylem Planı'nda özel olarak dikkate alınmasına ihtiyaç olmadığını çünkü kendisine göre yerinden olmuş kişilerin Van ilinin kırsalındaki evlerine dönmelerinin önünde engel bulunmadığını ileri sürdü. Öte yandan, valiye göre, Hakkâri'den gelen zorunlu göç mağdurları geriye dönmektense Van'da kalmayı tercih edecek (Görüşme 7).

55 Mayınlar ve patlamamış mühimmatlar ile bölgedeki geçici köy korucuları arasında devam eden gerilimler, yerinden edilmiş kişilerin kırsaldaki ikametlerine güvenli bir şekilde dönmelerinin önündeki en önemli engeller arasında. Bu meseleler için bkz. Kurban vd., *Güvensizlik Mirasının Aşılması*, ve Kurban vd., *Zorunlu Göç ile Yüzleşme*, özellikle bkz. Diyarbakır, Hakkâri ve Batman hakkındaki bölümler.

56 Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi Walter Kälin de, kara mayınlarının varlığı ve köy korucularının mevcudiyetinin, yerinden olmuş kişilerin geriye dönüşünü engelleyebilecek olası bir güvenlik sorunu ve Eylem Planı'nın uygulanması sırasında karşılaşılabilecek olası bir güçlük olduğuna işaret etmişti. Basın açıklaması, *BM Genel Sekreteri'nin Yerinden Olmuş Kişilerin İnsan Hakları Özel Temsilcisi'nin ziyareti: 28 Eylül-1 Ekim 2006*, Ankara, 1 Ekim 2006 (yazarlarda mevcut).

57 Kara mayınları ve patlamamış mühimmat, yirmi yıldan uzun bir süredir devam eden ve Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerinin kırsal kesimlerini değişik seviyelerde etkilemiş silahlı çatışmanın bir sonucu. Bu raporun yazarları saha çalışması sırasında Van'daki mayın ve patlamamış mühimmat patlamalarıyla bağlantılı ölümler hakkında veriler elde edememişlerse de, aynı zamanda yerel gazeteci olan bir belediye yetkilisi, bu gibi patlamalardan kaynaklanan yaralanmaların yalnızca yılda bir veya iki kez rapor edildiğini söyledi (Görüşme 9, Baş). Öte yandan, Mayınsız bir Türkiye Girişimi, 2006'da Van'da iki çocuğun öldüğünü raporladı. Yetişkin ölümleriyle ilgili ise herhangi bir bilgi verilmedi (<http://www.mayinsizbirturkiye.org>).

İller İdaresi Genel Müdürlüğü Daire Başkanı Ali Fidan, köye geri dönüşlerin güvenliği hususunda geçici köy koruculuğu sistemini bir engel olarak görmediğini, ancak kırsalda geri dönüşün önündeki en önemli engelin “terör örgütü kaynaklı güvenlik kaygılarının halen devam etmesi” olduğunu belirtti (Görüşme 22).

Vali Özdemir Çakacak ve Vali Yardımcısı Ömer Özcan, planın Gıda Bankası, çocuklar için rehabilitasyon merkezi ve mikro kredi projesi gibi unsurlarını övdü. Özcan, valiliğin rolünü, Eylem Planı kapsamında yapılan çalışmaları koordine etmek olarak tanımladı ve sivil toplumun katılımının önemini vurguladı (Görüşme 3). Buna ek olarak, KDRP Bürosu’nda çalışan valilik yetkilileri, planın çalıştayda yapılan tartışmaların sonucu olduğu konusunda ısrarlıydılar. Yetkililer, bu savı desteklemek için şu örneği verdi: Van Mimarlar Odası’nın temsilcisi, hazırlık çalıştaylarının birinde yapılan tartışmalar sırasında, geriye dönen yerinden olmuş kişiler için kırsal alanda yapılacak konutların inşası sırasında konutlara ek olarak hayvanlar için barınak ile yem için depo düşünülmesi gerektiğini söylemiş. Yetkililere göre bu öneri Eylem Planı’na (geri dönenlerin konut türü konusundaki tercihlerine saygı duyulması şeklinde) dâhil edilmiş ve geriye dönen zorunlu göç mağdurları için inşaat işlerini üstlenen kaymakamlıklara iletilmiş (Görüşme 10).

4.7. BÜTÇE MESELELERİ

Eylem Planı’nın başarılı bir şekilde uygulanması, başka hususların yanı sıra, hükümetin gerekli bütçeyi tahsis etmesine ve faaliyetlerin önceliklerinin belirlenmesine bağlı. Eylem Planı’nın 2006 Eylül’ünde başlatılmasının ardından, Özel Temsilci Walter Kälın, planın pek çok olumlu yönü olmasına karşın, kaynak yetersizliğinden dolayı güçlükle karşılabileceği uyarısında bulundu. Bu nedenle, Van Valiliği’ne, planın uygulanmasını aşamalara ayırmasını ve öncelikleri tespit etmesini tavsiye etti. Bunun yanı sıra, hükümete ilave bütçe kaynağı ayırması ve uluslararası kuruluşlardan mali destek istemesi, fon veren kuruluşlara ise Eylem Planı’nın uygulanmasına destek vermeleri çağrısında bulundu.⁵⁸

Yukarıda Bölüm 4.3’de ifade edildiği gibi, Eylem Planı’nın kendisi de, uygulamaya konması aşamasında mali kaynakların öneminden bahsediyor. Planın belirli bir bütçesi yok; bütçe tahsisi proje bazında yapılıyor.

Eylem Planı’ndan önce de var olan KDRP, ÇAREM, Gıda Bankası ve mikro kredi projesi, plan kapsamına getirilmiş olsa da bütçeleri ayrı. Gıda Bankası, SYDV tarafından yürütülüyor, KDRP’nin finansmanı İçişleri Bakanlığı üstlenmiş, mikro kredi projesi ise İl Özel İdaresi’nin ve yerel işadamların katkılarıyla finanse ediliyor. KDRP Bürosu’ndaki yetkililer, projelerin seçimiyle ilgili kararı valiliğin vermediğini, sadece projeleri ilgili bakanlıklara ilettiğini özellikle belirttiler. Aynı zamanda, hükümetin, bütçe ayrılmasında Eylem Planı kapsamında sunulan projelere öncelik verilmesi gerektiği hususunda kamu kurumlarını bilgilendirdiğini de söylediler (Görüşme 10).

Van Eylem Planı kapsamında hazırlanan projelerin finansmanı sadece hükümet kurumlarından istenmiyor. İçişleri Bakanlığı, Ankara’daki Avrupa Birliği Delegasyonu’na 9 milyon Avro tutarında bir proje sunmuş. Proje, UNDP’nin “fiili teknik tavsiyesi” ile Van Valiliği tarafından hazırlanmış (Görüşme 1, Şen). UNDP yetkilileri, bu proje kapsamındaki faaliyetlerin ne olması gerektiği hususunda valiliğin yerinden olmuş kişilere danışmasını önermiş. UNDP, konuyla ilgili olarak, mesleki eğitim programlarının ve diğer programların yerinden olmuş kişilerin ihtiyaçlarını ve işgücü piyasasının taleplerini bilmeksizin etkili olamayabileceği düşüncesiyle, “piyasaya yönelik işgücü analizi” yapılmasını önermiş (Görüşme 1, Şen). Vali Yardımcısı Özcan, valiliğin Avrupa Komisyonu’nun yardımıyla hazırladığı bu projenin, Avrupa Komisyonu’na yeniden sunulmadan önce İller İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından revize edileceğini ifade etti. Revizyonun amacı, personel maliyetlerini düşürmek ve faaliyetlerin bütçesini arttırmak. Proje, Van il merkezinde ve üç ilçede en fazla sekiz toplum merkezi inşa edilmesini ve kurulmasını ve ihtiyaç analizi için bir saha araştırması yapılmasını içeriyor (Görüşme 19). Yazarların temas kurduğu Avrupa Komisyonu yetkilileri, İçişleri Bakanlığı’nın projeyi, Avrupa Komisyonu’nun talebi üzerine üç kez revize etmek zorunda kaldığını söylediler. Avrupa Komisyonu ise henüz projenin finansmanı ile ilgili son kararını vermemiş.

5. VAN EYLEM PLANI’NIN UYGULANMASI

Eylem Planı’nın yürürlüğe girmesinden bu yana, kentsel ve kırsal alanları hedefleyen çok sayıda kamu projesi hazırlanmış. Bu projelerden bazılarının uygulanmasına başlanmışsa da, pek çoğu hâlâ bakanlıklar tarafından inceleniyor. Öte yandan, STK’ların sunduğu proje teklifleri sayıca daha az ve bugüne kadar yalnızca iki tanesinin uygulanmasına başlanmış. Bu süreçte, projelerin koordinasyonu, seçimi ve öncelik sırasına konması ile STK’ların katılımı açısından Eylem Planı’nın ne ölçüde etkili şekilde uygulandığına dair önemli endişeler ortaya çıkmış. Aslında, Özel Temsilci Kälın, “uygulamanın koordinasyonundaki zayıflığın” Eylem Planı’nın karşılabileceği potansiyel zorluklardan biri olduğunu vurgulamıştı.⁵⁹ Takip eden dört bölümde, başta projelerin seçimi ve STK’ların katılımı olmak üzere uygulama sürecinin bir değerlendirilmesi yer alıyor.

58 Kälın, Basın Açıklaması.

59 A.g.k.

5.1. UYGULAMAYLA İLGİLİ VERİLER

Aralık 2007 itibarıyla, valiliğe toplam bütçesi 91.764.246 TL olan 84 proje sunulmuş (Görüşme 3). Bu projelerin toplam bütçesi 55.088.172 TL olan 44 tanesi halen müzakere aşamasında veya onay almış durumda (bunların yaklaşık on iki tanesi STK'lar tarafından hazırlanmış).⁶⁰ Plan kapsamında sunulan projelerin büyük çoğunluğu valilik ve kaymakamlıklar, merkez ve ilçe belediyeleri ile Halk Eğitim Müdürlüğü ve Sosyal Riski Azaltma Projesi gibi ildeki diğer muhtelif kamu kurumları tarafından hazırlanmış. 84 projeden 61 tanesi kamu sektörüne ait; bunların 49 tanesi kamu kurumları, 12 tanesi de belediyeler tarafından sunulmuş. Oysa, STK'lar tarafından sunulan projelerin sayısı yalnızca 23. Ayrıca, STK'lar tarafından sunulan bu 23 projenin toplam bütçesi 6.932.916 TL iken, belediyeler ve kamu kurumları tarafından sunulan 61 projenin tutarı 86.663.998 TL.⁶¹

Kamu projelerinin pek çoğu, kentsel alanlarda altyapı veya konut inşaatı ile kırsal alanlarda çiftçiliğin canlandırılması ve eğitim ve öğretim programlarının sunulmasıyla ilgili. Eylem Planı kapsamında sunulan en büyük projelerden biri, Türkiye Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından onaylanmış bir kentsel dönüşüm projesi.⁶² Vali Yardımcısı Özcan, Valiliğin, Van Belediyesi'nin ve TOKİ'nin bu proje için bir protokol imzaladığını ve inşaat için uygun bir yer aradığını söyledi (Görüşme 20). Yarısı yerinden olmuş kişilere tahsis edilmek ve diğer yarısı da şehirdeki kamu çalışanlarına ve küçük girişimcilere satılmak üzere 600 konut inşa edilecek (Görüşme 20). Kentsel dönüşüm projesi, sunulan kamu projeleri arasında Van Valiliği'nin projeleri arasında sayılıyor ve tutarı 42.287.270 TL.⁶³ TOKİ, Gürpınar Projesi tarafından "kentsel dokuya uymayan binaların rehabilitasyonu" için sunulan 150.000 TL'li bir başka projeyi daha onaylamış.

Kadın ve aileden sorumlu Devlet Bakanlığı'na 18 proje sunulmuş ve bunların pek çoğu, danışmanlık ve rehabilitasyon merkezlerinin kurulması ve kadınların ve annelerin eğitimiyle ilgili projeler. Bu projelerin toplam bütçesi 25.963.422 TL. Tarım Bakanlığı'na ise, toplam bütçesi 8.771.727 TL olan 15 proje sunulmuş. Bu projelerin pek çoğu çiftçiliğin ve hayvancılığın canlandırılmasıyla ilgili. Milli Eğitim Bakanlığı'na da pek çok proje sunulmuş (Görüşme 12). Bu bakanlık, sekizi STK'lar tarafından sunulmuş 13 proje onaylamış ve halen finansman bekleyen bu projelerin toplam bütçesi 2.331.662 TL.⁶⁴ Sağlık Bakanlığı, Van Eylem Planı çerçevesinde sunulan, toplam bütçesi 2.366.182 TL olan 12 projeyi incelemiş. Bu projelerin çoğu sağlık ocağı inşaatına ilişkin. Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü (İŞKUR) ise toplam bütçesi 3.466.740 TL olan 12 projeyi değerlendirmiş. Bu projeler çoğunlukla yerinden edilmiş kişiler için eğitim ve istihdam yaratmaya yönelik projeler. İçişleri Bakanlığı ise, tamamı kaymakamlıklar tarafından sunulmuş 14 projeyi onaylamış ve yürürlüğe koymuş. Bakanlık projelere kendi bütçesinden toplam 7.880.054 TL tahsis etmiş.⁶⁵

Hükümet, Van Eylem Planı'nın uygulamaya konması için önceden belirlenmiş bir bütçe tahsis etmemiş. Vali Yardımcısı Özcan'a göre, 2008 yazında Eylem Planı'na ayrılan bütçenin ilk dilimi İçişleri Bakanlığı'ndan gelmiş. Özcan, valiliğin, toplam 44 proje için kademeli olarak yaklaşık 50.000.000 TL talep edeceğini söyledi (Görüşme 19).

İller İdaresi Genel Müdürlüğü Daire Başkanı Ali Fidan, yerinden olmuş kişileri hedefleyen projelere ilgili bakanlıklar ile kamu kurum ve kuruluşlarınca öncelik verilmesinin Bakanlar Kurulu'nun ilgi kararında özellikle vurgulandığını belirtti. Fidan, bu doğrultuda, Eylem Planı kapsamında sunulan projelere "öncelik verildiğini", ancak kaynakların sınırsız olmadığını ve bu nedenle sunulan projelerin Eylem Planı hedefleri ve bütçe imkânları doğrultusunda bir değerlendirmeye tabi tutulduğunu ifade etti (Görüşme 22).

5.2. PROJE SEÇİM SÜRECİ

Eylem Planı kapsamında sunulan projelerin hazırlanmasını koordine eden kurum, KDRP Bürosu. STK'lar projelerini bu büronun rehberliği ve yönlendirmesi ile hazırlıyorlar. Bu büro daha sonra, sunulan projeleri değerlendirilmek üzere ilgili bakanlıklara iletiyor ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nü de konuyla ilgili bilgilendiriyor. Proje seçiminde UNDP'ye herhangi bir söz hakkı verilmemiş. Yine de UNDP, İçişleri Bakanlığı ile sürekli temas halinde ve süreç hakkında oldukça bilgi sahibi. UNDP yetkililerine göre hükümet, finansmana uygun projeleri üç kritere dayanarak seçiyor: 1) Proje Van Eylem Planı'nın kapsamında olmalı; 2) projeden asıl faydalanacaklar ülke içinden yerinden olmuş topluluklar olmalı; ve 3) bütçe gerçekçi olmalı (Görüşme 1, Şen).

60 "Onay almak", aşağıdaki paragraflarda da açıklandığı üzere, bir projenin gerçekten finanse edilmesi anlamına gelmiyor.

61 Van Valiliği, *Eylem Planıyla İlgili Faaliyetler* (yazarlarda mevcut).

62 1986 yılında kurulan Türkiye Toplu Konut İdaresi (TOKİ), hükümet kredisi ile orta ve düşük gelir grupları için toplu konut inşa eden bir hükümet organı. 2004 ve 2005 yıllarında kentsel dönüşüm projelerinin geliştirilmesini ve uygulanmasını öngören yeni belediye kanunlarının kabul edilmesinden bu yana TOKİ, bir kamu kurumu olmasına karşın Türkiye'deki en büyük yüklenicilerden biri haline geldi.

63 Van Valiliği, *Eylem Planı Faaliyetleri*.

64 A.g.k.

65 A.g.k.

Projelerin sunulduğu bakanlıklar, projeleri değerlendiriyor ve finanse edilmek üzere seçilen projeleri İller İdaresi Genel Müdürlüğü'ne ve Van Valiliği'ne bildiriyor. Daha sonra, valilikteki ilgili dairelere takip görevi veriliyor. KDRP Bürosu başvuruda bulunanları sundukları projelerin durumu hakkında bilgilendirmekle görevli (Görüşme 10). İller İdaresi Genel Müdürlüğü projelerle ilgili finansman kararları alırken, bakanlıkların maliyet-fayda analizi yaptığını, buna göre bir projenin hem hedef gruba faydalı hem de gerçekçi bir bütçeye sahip olması gerektiğini söyledi (Görüşme 22).

Valilik tarafından oluşturulmuş bir "izleme komitesi", uygulama sürecini takip etmek için düzenli şekilde toplanıyor. Başkanlığını bir vali yardımcısının üstlendiği komitede, ilgili kamu kurumları, belediyeler, meslek kuruluşları, STK'lar, üniversiteler ve özel sektör temsilcileri ile muhtarlar yer alıyor. Komite ilk toplantısını 28 Haziran 2007, ikincisini ise 17 Aralık 2007 tarihinde yapmış. Komiteyi oluşturma süreci nispeten keyfi ve şeffaflıktan uzak bir süreç olarak görünüyor. İlgili kurumlara önceden bir duyuru yapılmamış, komitenin üyeleri valilik tarafından seçilmiş ve valilik daha sonra seçtiği kuruluşları durumdan haberdar etmiş.

Valilik ve STK'lar arasında, projelerin sunumu süreci ile ilgili bir iletişimsizlik var. Valilik, kamu kurumlarına ve STK'lara eşit ve zamanında erişim sunan, şeffaf ve erişilebilir bir uygulama süreci oluşturmamış. Pek çok STK, Eylem Planı kapsamında finanse edilecek projeler sunabileceklerine dair bilgilendirilmediklerini belirtti. Örneğin VATSO, izleme sürecine katılmaya davet edilene kadar fonların varlığından haberdar olmamış: "İzleme komitesinde proje sunabileceğimizi bize ilk kez o toplantıda söylediler. Önceden haberimiz yoktu. Başvuru için son tarihin geçtiğini söylediler" (Görüşme 4, Kandaşoğlu). KDRP Bürosu yetkilileri, başvuru sürecinin halen devam ettiği ve fonlara başvurmak için hazırlık çalıştaylarına katılmış olmanın bir ön şart olmadığı gerekçesiyle bu eleştirileri reddettiler (Görüşme 10).

Valiliğin başvuru süreciyle ilgili olarak kamuya bilgi vermekte gecikmesi de bazı STK'ların, hükümetin beyan ettiği sivil topluma eşit erişim ve katılım sağlama taahhüdünü sorgulamasına neden olmuş. Bir VATSO temsilcisi şöyle dedi: "Biz iki ay önce onlara [valiliğe] 'proje sunalım' dedik ama 'proje kabul etmiyoruz' dediler... Valilik projeleri kamu kurumlarının yapmasını istiyor" (Görüşme 4, Kandaşoğlu). Sürecin taraflı ve önyargılı olduğu iddiasını desteklemek için, birinci izleme komitesi toplantısında kaymakamlıkların Çatak'taki köylülere sığır dağıtmak ve Gürpınar'daki köylere ağaç dikmek için ilave finansman talep ettiğini ve bu alanlarda yaşayanların, yerinden edilmiş kişiler olmadığını ileri süren aynı kişi, şöyle devam etti: "Yani kamu kurumları, zaten yapmaları gereken yatırımların kaynaklarını Eylem Planı çerçevesinde sağlıyor" (Görüşme 4, Takva).

5.3. SİVİL TOPLUMUN KATILIMI

Karşılıklı güvensizlik ve ihtilaflardan dolayı, sivil toplumun Eylem Planı'nın uygulanmasına katılımı sağlıklı olamamış. Bazı STK'lar proje sunmayı reddederken, bazıları istemeyerek de olsa proje sunmuş; bazıları da proje tekliflerinin kabul koşullarının çok katı olmasından şikâyet ediyor veya projelerinin haksız yere reddedildiğini ileri sürüyorlar.

Kadın kuruluşları VAKAD ile Yaşam, Kadın, Çevre ve Kültür ve İşletme Kooperatifi (YAKA-Koop), Eylem Planı'nın kaleme alınma şekli ve içeriği ile ilgili uğradıkları hayal kırıklığından dolayı teklif sunmayı reddetmiş (Görüşme 2, Özgökçe; Görüşme 13). Van Göç-Der de, aynı süreci eleştirdiğinden dolayı bir teklif hazırlamak istememiş, ancak derneğin üyelerine göre, UNDP temsilcisi özel olarak yerinden edilmiş kişiler konusunda çalışan bir STK'nın proje hazırlamasının önemli olduğu hususunda ısrar etmiş (Görüşme 2, Gültepe; Canbay). Nihayetinde, Göç-Der bir teklif sunmuş ancak üyeleri, hazırladıkları projenin nedensiz yere reddedildiğini iddia ediyorlar (Görüşme 20). Vangölü Folklor, Turizm ve Spor Kulübü Derneği'nin (Folklor Derneği) durumu ise tamamen farklı. Folklor Derneği Eylem Planı altında pek çok proje sunmuş ve bu projeler Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilmiş. Ancak, derneğin kendisi finansman koşullarından memnun kalmadığı için valilikle protokol imzalamayı reddetmiş (Görüşme 15). Van Öğretmenler Derneği ise bir proje sunmuş ve valilikle yapacakları ortaklığın şartlarından endişe duymadıkları için protokol imzalamış. Ancak, proje finanse edilmemiş. VASİAD ve İŞGEM'in sunduğu iki proje de İŞKUR tarafından kabul edilmiş ve daha sonra bu projelerin uygulanmasına başlanmış. VATSO ise herhangi bir proje teklifi hazırlamamış, çünkü yukarıda da açıklandığı üzere, derneğin yetkilileri prosedür hakkında yeterince bilgilendirilmemiş olduklarını iddia ediyorlar.

Van Göç-Der, UNDP ile istişare halinde, Van'ın beş mahallesinde⁶⁶ yaşayan yerinden edilmiş anne ve çocuklar için bir eğitim ve rehabilitasyon projesi hazırlamış ve bu projeyi 2007 Mart'ında sunmuş. Göç-Der üyeleri, valiliğin 2008 yılı içerisinde kendilerini telefonla arayıp, İçişleri Bakanlığı'nın ve Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) projelerini reddettiğini bildirdiğini ancak kendilerine hiç bir zaman yazılı bir bilgi verilmediğini söyledi. Göç-Der, bu reddin "ideolojik" nedenlere dayandığını, bir başka ifadeyle derneğin Kürt sorunu hakkındaki politikasından kaynaklandığını düşünüyor (Görüşme 2, Gültepe; Canbay).

2002'de kurulan ve gençleri eğitmek için folklor ve müzik eğitimi veren Folklor Derneği daha sonra görev alanını genişleterek, AB tarafından finanse edilen Doğu Anadolu Kalkınma Projesi (DAKP) kapsamında proje hibesi alabilecek duruma gelmiş. Folklor Derneği, Eylem Planı kapsamında beş proje hazırlamış⁶⁷ (bunlardan dördü fırıncılık ve dokumacılık gibi mesleki eğitimle, biri ise annelerin eğitimiyle ilgili) ve bu projeler valilikten ön onay almış. Dönemim vali yardımcısı, STK'lar ile yapılan bir toplantıda, STK'ların projelerin yalnızca "sosyal ortağı" olabileceğini ve plan kapsamında projelerin sahibinin valilik olacağını açıklamış. Buna göre, bütçelerin valilik tarafından idare edilmesi ve projelerin yürütülmesi için satın alınan demirbaşların da projenin tamamlanmasından sonra valiliğe iade edilmesi gerekiyor. Folklor Derneği bu koşulları kabul etmemiş ve nihayetinde bir dizi tartışma sonucunda tekliflerini geri çekmiş (Görüşme 15). Folklor Derneği'nden Şengül Dağtekin ve Recep Biçek, bu tartışmalardan sonra Van'daki kamu mercileri ile çalışma fikrine duydukları güveni kayb ettiklerini, zira bu sürecin, AB tarafından finanse edilen DAKP'nin işleyişinden tamamen farklı olduğunu söyledi. AB, DAKP çerçevesinde, bütçedeki fonların idaresini ve demirbaşların sahipliğini STK'lara bırakıyor. Oysa valilik, mevcut yasal çerçevenin kendisine müsaade etmediği gerekçesiyle STK'lara bütçe fonlarını tahsis edemiyor.

Diğer STK'lar Eylem Planı kapsamında kamu mercileri ile yaptıkları ortaklığın koşullarından rahatsız olmamışlar. Örneğin, valilik 2007 Mayıs'ında Van Öğretmenler Derneği'ne fakir kent mahallelerinde bir kültür, eğitim ve danışmanlık merkezinin kurulmasına ilişkin projesinin ön onay aldığını bildirmiş. Valiliğin sosyal ortağı olmayı kabul eden Van Öğretmenler Derneği, valilikle bir protokol imzalamış. Proje daha sonra Ankara'da Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü'ne sunulmuş, ancak bütçenin çoğunluğunun demirbaşla ayrıldığı gerekçesiyle Genel Müdürlükçe reddedilmiş (Görüşme 16). Van Öğretmenler Derneği Başkanı Cesur Karakaplan, valilik ile sürece katılan STK'lar arasında karşılıklı bir güvensizlik olduğunu, ancak kendi projeleri seçilseydi valilikle uyum halinde çalışacaklarını söyledi

Eğitim Birliği Sendikası'nın (Eğitim-Bir-Sen) Van şubesi de yerinden edilmiş kişilerin yün battaniye dokuma eğitimi alması için bir teklif sunmuş, ancak valilik, sendikadan proje teklifine eğitim görenler için "istihdam garantisi" dâhil etmesini istemiş.⁶⁸ Eğitim Bir-Sen temsilcileri, "biz bir STK'yız. Fabrika yapamayız. Sadece eğitim verebiliriz" diyerek böyle bir garanti veremediklerini söylüyorlar (Görüşme 14).

VASİAD, Eylem Planı kapsamında, "İstihdam Amacıyla Hizmet İçi Mesleki Eğitim" başlıklı bir proje sunmuş.⁶⁹ Toplam 497.750 TL bütçe gerektiren proje, İŞKUR tarafından onaylanmış ve 2008 yazında da uygulanmak üzere seçilmiş. Proje, VASİAD'a üye muhtelif işletmelerde çalışan 63 kişinin, pazarlama ve muhasebeden ofis yönetimi ve satışa kadar muhtelif beceriler edinmesini hedefleyen bir eğitim içeriyor. 12 ay süreyle bu kişilerin asgari ücretleri ve sosyal sigorta primleri proje bütçesinden ödenecek. Bu kişiler daha sonra, kendi işlerinde çalışmaya devam edecekler ve ücretlerini de çalıştıkları şirketler ödemeye başlayacak (Görüşme 18). VASİAD Genel Sekreteri Halim Gökçe'ye göre bu proje, zorunlu göç mağdurlarının istihdamını güvence altına alacak, hem de üyelerinin vasıflı personel ihtiyacını karşılayacak. Gökçe, bu eğitim programı için orta ve lise eğitimi olan adaylar arayacaklarını ve adayların da yerinden edilmiş kişiler arasından seçileceğini söyledi

Kabul edilen bir başka proje ise, Van İŞGEM tarafından geliştirilen ve 450.000 TL bütçesi olan "İstihdam Garantili Kalifiye İşgücü Eğitim Projesi."⁷⁰ Van İŞGEM, Türkiye'de kurulmuş ve Dünya Bankası'nın vermiş olduğu Özelleştirme Sosyal Destek Projesi kredisi ile finanse edilen 12 İŞGEM'den biri. Van İŞGEM, özelleştirilen kamu teşekkülü Sümerbank'a ait eski bir ayakkabı fabrikasında faaliyet gösteriyor. Üç yıl boyunca kira ve diğer sübvansiyonlar alan 30 firmadan teşekkül. İŞGEM'in Eylem Planı kapsamındaki projesi, 60 kişiye İŞGEM kompleksi içindeki tekstil, gıda ve ayakkabı imalatçılarında hizmet içi eğitim verilmesini içeriyor. VASİAD projesi gibi, bu projede de, eğitim görenlerin ilk 12 aylık ücretleri ve sosyal sigorta primleri proje bütçesinden karşılanacak. İŞGEM'in projesinde katılım için eğitim ön şartı bulunmuyor (Görüşme 21).

67 Van Valiliği, *Sivil Toplum Kuruluşlarından Gelen Projeler* (yazarlarda mevcut).

68 Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen) Van Şubesi, Eylem Planı'nın hazırlık çalıştaylarına katılmamış veya herhangi bir teklif sunmamış (Görüşme 6, Gündüz). Eğitim-Sen ve Eğitim Birliği Sendikası (Eğitim Bir-Sen) zıt siyasi görüşleri olan iki ulusal sendika.

69 Van Aktif Sanayici ve İşadamları Derneği (VASİAD), *İstihdam Amaçlı İş Başında Mesleki Eğitim Projesi 2007* (yazarlarda mevcut).

70 Van İŞGEM, *İstihdam Garantili Kalifiye İşgücü Eğitim Projesi, 2007* (yazarlarda mevcut).

5.4. EYLEM PLANI'NIN UYGULANMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yukarıda da ifade edildiği gibi, Van Valiliği, projelerin kabul veya ret edilmesiyle ilgili bir yetkisi olmadığı ve bu konularda ilgili resmi kurumların veya bakanlıkların karar verdiği hususunda ısrarlı. KDRP Bürosu'ndaki yetkililer, teklif edilen projenin kabul veya ret edilmesinin bütçe meselesi olduğunu ve bu nedenle kaynakların mevcudiyetine bağlı olduğunu, bu yüzden siyasi veya ideolojik motivasyon gibi başka bir yoruma yer olmadığını vurguladılar (Görüşme 10). Valilik ayrıca, STK'ların Eylem Planı gibi kamu tarafından finanse edilen bir programa katılımının, Türkiye'de illerin bütçelerini düzenleyen yasal çerçeve ile sınırlandırıldığını açıkladı. Vali Çakacak, Van'daki bazı STK'ların, Avrupa Komisyonu'nun bütçe idaresini hibeyi alan kuruluşlara bıraktığı DAKP çerçevesinde fon almaya alıştıklarına işaret etti. Ancak, İl İdaresi Yasası'na göre, kamu fonlarının kullanımı kamu mercilerinin idaresine tabi olmak zorunda; bu nedenle, satın alınan demirbaşların STK'lara ait olması mümkün değil (Görüşme 7). İl İdaresi Yasası'nın 64. Maddesi'ne göre, İl Genel Meclisi, ortak hizmet projeleri için muhtelif STK'lara resmi fonların ödenmesi için oy kullanabiliyor. Ancak, bu fonlarla satın alınan demirbaşların STK'lara temlik edilmesi veya kiralanması mümkün ise de, İl Özel İdaresi'nin mülkiyetinde olmaları gerekiyor.⁷¹ Vali Yardımcısı Özcan, İŞGEM ve VASİAD projelerine tahsis edilen fonların 2008 Haziran'ında İl Genel Meclisi tarafından gereğince onaylanmış olduğunu belirtti (Görüşme 19).

Yetkililer, Van'da tescil edilmiş 400 STK'dan çoğunun AB ve DAKP hibelerini almak için kurulmuş olduğunu iddia ediyorlar. Yetkililere göre, "bu 400 derneğin 350 tanesi tabela derneği" (Görüşme 10). Aslında, Van'daki pek çok STK'nın öncelikle muhtelif projelerden mali fayda sağlamak amacıyla faaliyet gösterdiğini ileri süren bazı sivil toplum temsilcileri de aynı görüşte (Görüşme 14; 18).

Van Valiliği, Eylem Planı'nın uygulanmasında STK'lar ile işbirliği ve ortaklık yapmayı istediklerinde ısrarlı. Daha önce de ifade edildiği üzere, Vali Yardımcısı Özcan, valiliğin AB finansmanı isteyecekleri bir proje kapsamında toplum merkezleri inşa etmek istediğini söyledi. Valilik, bu projede insan kaynağı başta olmak üzere STK'lar ile işbirliği yapmayı ve STK'lardan destek almayı planlıyor.

Yukarıdaki analize dayanarak, sivil toplumun Eylem Planı'nın uygulanmasına katılımının son derece sınırlı ve problemlili olmasının pek çok nedeni bulunduğu söylenebilir. Öncelikle, STK'lar ile valilik arasında sürecin başından itibaren var olan karşılıklı güvensizlik uygulama aşamasında da devam etmiş. Bazı STK'lar, karşılaştıkları engellerin arkasında siyasi motivasyonların (Görüşme 20) veya katı bir devlet bürokrasisi zihniyetinin (Görüşme 15) yattığından şüpheleniyorlar. Bazıları da, valiliğin ildeki kamu mercilerince hazırlanan projelere öncelik vermeyi istediğini ve sivil toplumla çalışmayı istemediğini (Görüşme 13) veya valiliğin yalnızca hükümet yanlısı STK'lar ile çalışmayı istediğini (Görüşme 4, Takva) düşünüyorlar.

Bu görüşler büyük ölçüde haklı, zira sunulan tekliflerin büyük çoğunluğu gerçekten de Van'daki kamu mercileri veya belediyeler tarafından hazırlanmış. Bu, beklenmesi gereken bir durum, çünkü hükümet, yerinden edilmiş kişilerin sorunlarını azaltmak ve vatandaşlara hizmet vermekle sorumlu. Öte yandan, kamu ve sivil toplum arasında bir işbirliği kültürünün pek gelişmemiş olduğu da açık. Bölgede yıllar süren silahlı çatışmanın beslediği güvensizlik ortamı da böylesine bir dayanışmayı zorlaştırıyor.

Bununla bağlantılı olarak, finanse edilmek üzere seçilen STK projeleri aslında yerinden edilmiş kişileri veya başka grupları savunan kuruluşlara değil, iş dünyasındaki çıkar gruplarına ait. Projelerden sadece eğitim gören ve istihdam edilen yerinden edilmiş kişilerin değil, (personel masraflarının sübvansede edilmesi açısından) ilgili STK'ların da fayda sağlayacağı anlaşılıyor. Ayrıca, Van'daki yerinden edilmiş kişilerin arasında okuma yazma bilmeyenlerin çok olması ve eğitim seviyesinin düşüklüğü nedeniyle, VASİAD projesinde yer almak üzere orta veya lise mezunu zorunlu göç mağduru bulmak da zor olabilir (Yukarıda bkz. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nin yerinden edilmiş kişilerle ilgili anketinin sonuçları). Özellikle mevcut ekonomik kriz sırasında ortaya çıkan ekonomik değişiklikler nedeniyle mesleki eğitim projelerinin orta vadede etkili olması da tehlikeye girebilir. Dolayısıyla, Eylem Planı kapsamında proje finansmanının ilk alıcısı olarak, diğer STK'lar yerine iş gruplarının seçilmesi kaygı uyandırabilir.

Van'daki STK'ların pek çoğunun kapasitesinin proje geliştirmeye ve bu projeleri etkili bir şekilde uygulamaya yetmediği de dikkate alınmalı. Bu rapor için temsilcileri ile görüşülen STK'ların pek çoğu yeterli insan kaynağına sahip bulunmuyor. Daha önce DAKP kapsamında finanse edilen projelerde de, Eylem Planı için hazırlanan projelerin pek çoğunda da, valiliğin bir birimi olan Halk Eğitim Merkezi'nin temin edeceği personelden faydalandığı veya faydalanılacak olduğu anlaşılıyor. Bu yüzden, STK'lar kendi proje bütçelerini yönetsin yönetmesin, yine de eğitmen, öğretmen, diğer yetişmiş

71 İl Özel İdaresi, karar verme organı üyeleri o ildeki seçmenlerce belirlenen İl Genel Meclisi olan, idari ve mali özerkliği bulunan bir kamu tüzel kişisi. İl Özel İdaresi'nin görevi, o ilde yaşayanların ortak ihtiyaçlarını karşılamak. Bkz. "İl Özel İdaresi Kanunu", No. 5302, 22 Şubat 2005, Resmi Gazete No. 25745, 4 Mart 2005.

personel, bina ve ekipman açısından kamu sektörüne bağımlı olacaktır. Yine de, böylesi bir sürecin olumlu bir sonucu, Eylem Planı'nda beyan edilen amaçlardan biri de olan, ilgili STK'ların kapasitesinin geliştirilmesi olacaktır. Bir başka olası olumlu sonuç ise, valilik ile Van'daki sivil toplum arasındaki güvensizlik duygularının azaltılması olabilir.

Son olarak, valilik ve belediyeler tarafından Eylem Planı kapsamında finanse edilmek üzere sunulan projelerin pek çoğu zaten normal sorumlulukları içinde olan çalışmaları içeriyor gözüküyor ve bu projeler özel olarak yerinden edilmiş kişiler için tasarlanmış gibi durmuyor. Van'daki hassas grupların yerinden edilmiş kişilerle sınırlı olmadığı ve ekonomik nedenlerle göç etmiş olan kişiler ile nüfusun gelir, eğitim ve beceri seviyesi düşük diğer kesimlerini de içerdiği doğrudur da, Eylem Planı'nın özelliği, özellikle yerinden edilmiş kişileri hedefliyor olmasında yatıyor.

Bu son meseleyle ilgili olarak, İller İdaresi Genel Müdürlüğü Daire Başkanı Fidan, Van Eylem Planı kapsamında uygulanan projelerin yerinden olmuş kişilere yönelik, öncelikli olarak bu kişilerin sorunlarının giderilmesini hedefleyen çalışmalar olduğunu vurguladı. Bununla birlikte, özellikle şehir merkezlerinde uygulanan kentsel altyapının geliştirilmesine yönelik projeler ile sosyal içerikli projelerden, doğal olarak aynı mahallede yaşayan diğer grupların da faydalanacağını belirtti. Örnek olarak, Eylem Planı kapsamında yerinden olmuş kişilerin yoğun olarak yaşadığı bir mahalleye yapılan toplum merkezince sunulan hizmetlerden, yerinden olmuş kişilerin yanı sıra, bu mahallede yaşayan diğer düşük gelirli ailelerin de yararlandığını, bu kişilerin sunulan hizmetlerin dışında tutulmasının hem mümkün hem de doğru olmadığını düşündüğünü belirtti (Görüşme 22).

Daire Başkanı Ali Fidan ayrıca, Van Eylem Planı kapsamında başlatılan ve yürütülen kamu projelerinin, Eylem Planı var olmasaydı bile valiliklerin zaten yapması gereken projeler olduğu, dolayısıyla Eylem Planı'nın ilave bir katkı sağlamadığı görüşünü reddetti. Fidan, Eylem Planı'nın kamu kurum ve kuruluşları, yerel yönetimler, üniversite, STK'lar ve bizzat yerinden olmuş kişilerin dâhil olduğu bir süreç sonunda katılımcı bir anlayışla geliştirildiğini, yerinden olmuş kişilere sunulacak hizmetlere ve bu kişilerin sorunlarının çözümüne ilişkin bütüncül bir yaklaşım getirdiğini belirtti (Görüşme 22).

6. SONUÇ

Kuşkusuz, özel olarak yerinden edilmiş kişilerin ihtiyaçlarını karşılamaya ve onlara hizmet götürmeye yönelik bir il eylem planının kabul edilmesi başlı başına olumlu bir adım. Bu eylem planı, hükümetin, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu illerindeki yerinden edilmiş kişilerin karşılaştığı çok yönlü ve karmaşık sorunları azaltmaya yönelik iyi niyet göstergesi olarak yorumlanmalı. Van Eylem Planı aynı zamanda, hükümetin, Özel Temsilciler Deng ve Kâlin'in tavsiyelerini yerine getirme konusundaki taahhüdünün devam ettiğini de gösteriyor. Van Valiliği'nin, özellikle de Van eski valisi Mehmet Niyazi Tanılır'ın, KDRP bölgesindeki diğer 13 ile örnek olacak bir il eylem planının hazırlanmasında liderliği üstlenerek sergilemiş olduğu siyasi irade takdire şayan. Türkiye'de ülke içinde yerinden edilme konusunun siyasi hassasiyeti ve yerinden edilmenin hem nedenini hem de engelini teşkil eden Kürt sorununa takılmaksızın bu konuya eğilmenin imkânsızlığı dikkate alındığında, Tanılır'ın liderliği üstlenme konusunda gösterdiği cesaret ve isteklilik dikkate değer. Bir başka olumlu husus da, süreç sırasında yaşanan tüm sorunlara karşın, Van Valiliği'nin ve UNDP Türkiye Ofisi'nin genel olarak bölgenin tamamında, özel olarak da Van ilinde, devlet ve sivil toplum arasındaki derin uçuruma ve güvensizliğe rağmen STK'ları planın hazırlanmasına ve daha az olsa da uygulanmasına dâhil etmek için çaba göstermiş olmaları.

Bununla beraber, Eylem Planı vaat ettiklerini yerine getirmekte pek çok nedenden dolayı başarısız oldu. En önemlisi plan, Türkiye'de genel olarak Kürt sorunu, özel olarak da ülke içinde yerinden edilme konusunda, açık, tutarlı, kapsamlı ve güçlü bir siyasi politika olmaksızın siyasi bir boşluk içinde kabul edilmiş. Ulusal bir politika olmaksızın, Van Valiliği'nin siyasi açıdan ihtilafli bir meselede bir il eylem planını kabul etme sorumluluğunu üstlenmesi ve o zamana değin hem hükümetin hem de valiliklerin kaçındığı STK'larla birlikte çalışma taahhüdünde bulunması çok cesurca ancak oldukça riskli bir hareketti. Yetkilerinin sınırlarının ve kendisinden dikkate alması beklenen siyasi kısıtlamaların farkında olan valilik, yerinden edilmiş kişilerin ve sivil toplumdaki temsilcilerinin seslerini Eylem Planı'na anlamlı bir şekilde dâhil etmekte isteksiz davranmış ve/veya bunu yapamamış. STK'lar ile birlikte çalışmak için verdiği söz ile resmi yetkilerinin sınırları arasında sıkışan valilik, kendisini yetkisinin sınırlarını göz etmeye öncelik vermek zorunda hissetmiş görünüyor. Bu da valiliği (ve UNDP'yi) görüşlerini sansürlemekle suçlayan STK'ların eleştirilerini haksız bir şekilde valiliğe yöneltmesine neden olmuş. Hükümetin silahlı çatışmanın sona ermesi için somut bir adım atmayışı, PKK'nın devam eden saldırıları, Kürtlerin anadillerinde eğitim gibi kültürel haklarının tanınması talepleriyle ilgili devam eden siyasi tartışmalar, Eylem Planı'nın içeriği ve uygulanması hakkındaki tartışmaları da etkilemiş. Geçici köy koruculuk sisteminin kaldırılması, kara mayınları ve patlamamış mühimmatın temizlenmesi ve yerinden edilmiş kişilerin geri dönmeyi istediği kırsal alanların güvenliğinin sağlanması gibi sorunlar, herhangi bir valiliğin, bir il eylem

planı kapsamında halledebileceği meseleler değil. Bu meselelerin ulusal hükümetçe ulusal politika kapsamında ele alınması gerekiyor.

Ulusal bir politikanın eksikliğini üzerinde duran Özel Temsilci Kâlin, “sadece ülke içinde yerinden edilme meselesi üzerinde çalışan” ve “özellikle ülke içinde yerinden edilme konusundaki çözümleri destekleyen ve gerek politikanın uygulanmasında gerekse ilgili muhtelif devlet dairelerinin çalışmalarının koordine edilmesi ve izlenmesinde liderlik yapmasına yetecek yetkiyle donatılmış personeli bulunan” bir hükümet dairesi kurulmasını tavsiye etmişti.⁷² 2005 yılında Strateji Belgesi’nin kabul edilmiş olmasına karşın, hükümet henüz yerinden edilmiş kişilerle çalışmakla görevli olan böylesi bir özel birim açmış değil. Sorumluluğu olan bir hükümet birimince uygulanacak olan kapsamlı ve tutarlı bir politikanın olmaması, yerinden edilmiş kişiler hakkında alınan muhtelif hükümet tedbirleri ile hükümetin diğer alanlardaki politikaları arasında gerilim yaratıyor. Örneğin, hem KDRP hem de Van Eylem Planı yerinden edilmiş kişilerin geriye dönüşlerini kolaylaştırmayı amaçlıyor. Bununla birlikte, hükümetin, Ottawa Sözleşmesi’ni onaylamış olmasına karşın, bir mayın temizleme politikası mevcut değil ve geçici köy koruculuğu sistemi hâlâ devam ediyor.

Açık bir ulusal politika çerçevesinin bulunmamasının neden olduğu sorunlar dışında, Van Eylem Planı’nın uygulanması sırasında şeffaflık ve koordinasyonla ilgili başka önemli meseleler de ortaya çıkmış ve bu meseleler STK’lar ve kamu kurumları arasındaki var olan güvensizliği arttırmış. Örneğin, hem kamu hem de sivil toplum projelerinin finansman kriterleri ve öncelikleri şeffaf değil. KDRP Bürosu tarafından temin edilen ve sunulmuş ve onaylanmış projeleri özetleyen uzun listeler, seçilebilirlik ve öncelik değerlendirmelerinde kullanılan kriterlere ilişkin kaygıları hafifletmeye yeterli değil. Mevcut durumda, kamu sektörü, aslında çoğu resmi görevleri içinde yer alan ve zaten nizami bütçelerinin ayrılmış olması gereken projelerle STK’ların önüne geçmiş görünüyor.

Ayrıca, uygulamaya konan projelerin gerçekten de yerinden edilmiş kişileri hedefleyip hedeflemediği, yerinden edilmiş kişilerin aslında bu projelerden faydalanıp faydalanmadığı açısından etkililiklerinin değerlendirilmesiyle ilgili bazı sorunlar mevcut. Gerek kamu gerekse sivil toplum projelerinin değerlendirilmesinde yardımcı olmak üzere, açık kriterlerin ve ölçütlerin tanımlanması gerekiyor.

Bir başka endişe de Van Eylem Planı’nın ve diğer KDRP illerinde uygulanacak benzer eylem planlarının coğrafi kapsamıyla ilgili. Eğer yerinden edilmiş kişilerin kentsel entegrasyonları, kırsaldaki evlerine geri dönme yönündeki tercihleri ile aynı derecede önemliyse, sadece KDRP illerinde değil, zorunlu göç alan bütün illerdeki yerinden edilmiş kişilere hizmet sunumu için eylem planlarının hazırlanmasına ihtiyaç var demektir. Aslında, yukarıda bahsedilen Hacettepe anketi yerinden edilmiş nüfusun yaklaşık yarısının Türkiye’nin güneyinde ve batısındaki 10 ile göçtüğünü, gerisinin de 14 ilde kaldığını gösteriyor. Aynı şekilde, yerinden edilmiş kişilere hizmet sunumunun bölgesel ve ulusal seviyede tasarlanmalı ve planlanmalı. Bu nedenle, tasarlanan ulusal eylem planı KDRP’nin kapsamından ileriye gitmeli, daha açık bir ifadeyle, yalnızca 14 ildeki köylere geriye dönüşü kolaylaştırmakla kalmamalı, bunun yerine tüm ülke çapındaki yerinden edilmiş kişilerin farklı sorun ve ihtiyaçlarına yönelik daha bütüncül bir bakış açısı benimsemeli.

Tavsiyeler

Van Valiliği'ne:

- Projelerin seçimi ve önceliğinde kullanılan kriterler açıklanmalı ve şeffaf hale getirilmeli.
- Hem kamu hem de sivil toplum projelerinden faydalanacakların tespit edilmesi için ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin anlaşılır bir tanımı yapılmalı.
- Doğrudan doğruya yerinden edilmiş kişilere fayda sağlamayı hedefleyen kamu projelerinin uygulanması hızlandırılmalı.
- Uygulamaya konan projelerin etkililiğini ve performansını değerlendirmeye yönelik tedbirler geliştirilmeli ve kamuya açıklanmalı.
- STK'ların proje hazırlık ve uygulama aşamalarına anlamlı bir şekilde katılmasını sağlamak için çaba gösterilmeli. Özellikle, izleme toplantılarının düzenli olarak yapılmasına devam edilmeli ve bu toplantılara geniş tabanlı sivil toplum katılımı teşvik edilmeli.
- Valilik, farklı görev ve yönelimleri olarak STK'lara karşı tarafsızlığını sergilemeli.
- Valilik ve STK'lar arasında karşılıklı güven ortamını desteklemek için çaba gösterilmeli. Özellikle, STK projelerinin onaylanmasına veya reddedilmesine ilişkin haberleşmeler yazılı ve şeffaf olmalı ve zamanında yapılmalı.

Sivil topluma:

- STK'lar, proje sunmuş olsun ya da olmasın, uygulama sürecini eleştirel şekilde gözlemlemeye devam etmeliler. Özellikle, valiliğin düzenlediği izleme toplantılarına düzenli şekilde katılmaya çalışmalılar.
- STK'lar, Eylem Planı sürecine güvensizliğe değil, yapıcı eleştiriye dayanan bir yaklaşımla aktif olarak katılmalı.
- STK'lar, sürece gözlemci veya katılımcı olarak dâhil olurken, Eylem Planı'nın esas hedefinin, yerinden edilmiş kişilerin koşullarını iyileştirmek ve onlara yardım etmek olduğunu hatırlamaya devam etmeliler.
- Van'daki STK'lar, deneyimlerini eylem planı hazırlama sürecinin devam ettiği diğer 13 KDRP ilindeki STK'lar ile paylaşmak için çaba göstermeliler.

Türk Hükümeti'ne:

- Daha fazla gecikmeden, İçişleri Bakanlığı'nda özellikle yerinden edilmiş kişilerle ilgili meseleler hakkında çalışacak bir birim açılmalı. Bu daire, kapsamlı bir yetki ve yerinden edilmiş kişiler hakkında kapsamlı ve tutarlı bir ulusal politikayı tasarlamak ve etkili olarak uygulamak için gereken bağımsızlık, bütçe ve yetki ile donatılmalı. Böyle bir dairenin açılması, Van Eylem Planı'nın ve diğer illerdeki benzer eylem planlarının uygulanmasıyla ilgili belirsizlikleri büyük ölçüde azaltacaktır.
- Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler için, hükümetin 2005 yılında kabul ettiği "Strateji Belgesi"ni esas alan ancak daha geniş kapsamlı ulusal bir politika geliştirilmeli. Bu ulusal politika, başka hususların yanı sıra, özellikle şu

sorunları ele almalı: geçici köy koruculuğu sisteminin kaldırılması; devam eden silahlı çatışmanın geri dönenler ve dönecek olanlar ile doğu ve güneydoğu bölgelerindeki mevcut kırsal nüfus üzerindeki etkileri; kara mayınlarının ve patlamamış mühimmatın temizlenmesi; bölgedeki kırsal ve kentsel ekonominin canlandırılması için parça parça yerine bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi.

- Ulusal politika, yalnızca doğu ve güneydoğu bölgelerinde değil Türkiye'nin geri kalanında yaşayan yerinden edilmiş kişilerin de koşullarını iyileştirecek tedbirler içermeli.
- Hükümet, aynı hataların tekrar edilmemesi için, diğer 13 KDRP ilindeki eylem planlarının hazırlanması sürecinde Van Eylem Planı hakkındaki eleştirilerin, özellikle de STK'ların eleştirilerinin, dikkate alınmasını sağlamalı. Hükümet, bu illerin valiliklerine, STK'ların eylem planlarının hazırlanması ve uygulanması aşamalarına anlamlı bir şekilde dâhil edilmesi yönünde güçlü bir mesaj vermeli.

UNDP'ye:

- UNDP, diğer 13 ilde aynı hataların tekrarlanmasını önlemek için Van Eylem Planı'nın hazırlanması sırasında yürüttüğü izleme ve teknik destek faaliyetlerini gözden geçirmeli.
- Valiliklere, bu illerdeki tüm STK'ların eylem planlarının tüm aşamalarına anlamlı bir şekilde katılabilmeleri gerektiğini iletmek için özel çaba göstermeli.
- Sürecin her aşamasında tüm paydaşlarla iletişim kurarak ve eylem planlarının halka açıklanmasından önce tüm taslakları ve nihai metinleri tüm paydaşlarla, özellikle de STK'larla, paylaşarak şeffaflığı sağlamak için çaba göstermeli.

Özel Temsilci'nin Ofisine:

- Özel Temsilci, Türkiye'nin uluslararası topluma verdiği taahhütleri yerine getirmesini izlerken , özellikle de Türkiye'nin doğu ve güneydoğu bölgelerindeki yerel STK'lara, ulaşmak için çaba göstermeli ve geçmişteki girişimlerinin sonucunu takip çalışmaları sırasında sivil toplumun görüş ve taleplerini dikkate almalı.
- Özel Temsilci, ülke içinde yerinden edilme konusundaki farklı görüş açılarından haberdar olmak için Türkiye'deki sivil toplumla düzenli olarak iletişim içinde olmak için çaba göstermeli.

Görüşme Listesi

Görüşme No	Görüşmeciler	Yer	Tarih
1	Ulrika Richardson- Golinski (Daimi Temsilci Yardımcısı, UNDP) Leyla Şen (Program Yöneticisi, UNDP)	Ankara	21.11.2007
2	Gıyasettin Gültepe (Yönetim Kurulu Başkanı, Van Göç-Der) İdris Canbay (Yönetim Kurulu Genel Sekreteri, Van Göç-Der) Cahit Bozbay (Sayman, İHD Van Şubesi) Zozan Özgökçe (Üye, VAKAD)	Van	22.11.2007
3	Ömer Özcan (Van Vali Yardımcısı)	Van	22.11.2007
4	Necdet Takva (Genel Sekreter, Van Ticaret ve Sanayi Odası) Zahir Kandaşoğlu (Başkan, Van Ticaret ve Sanayi Odası)	Van	23.11.2007
5	Sevnur Yahşi (Kadın Girişimciliğini Destekleme Derneği) Çiğdem Kaya (Kadın Girişimciliğini Destekleme Derneği)	Van	23.11.2007
6	Şemsettin Abi (Yönetim Kurulu Üyesi, Van Göç-Der) Cahit Bozbay (Sayman, İHD Van Şubesi) Cevat Boz (TMMOB) Sinan Gündüz (Yönetim Kurulu Üyesi, Van Eğitim-Sen)	Van	23.11.2007
7	Özdemir Çakacak (Van Valisi)	Van	23.11.2007
8	Burhan Yenigün (Van Belediye Başkanı)	Van	23.11.2007
9	Ruşen Alparslan (Yerel Gündem 21 Sekreterliği), Deniz Baş (Aile Danışma Merkezi, Van Belediyesi) Nuri Tanrıtanır (Van Belediye Başkanı Yardımcısı) Sinan Bağlı (Kültür Müdürlüğü, Van Belediyesi)	Van	23.11.2007
10	Van Valiliği KDRP Takip ve Koordinasyon Bürosu görevlileri	Van	23.11.2007
11	Ali Kaya (Yalım Erez Mahallesi Muhtarı) Ömer Tokat (İstikrar ve Sosyal Kalkınma Derneği)	Van	24.11.2007
12	Ulrika Richardson- Golinski (Daimi Temsilci Yardımcısı, UNDP) Leyla Şen (Program Yöneticisi, UNDP) Seher Alacacı (Proje Sorumlusu, UNDP)	Ankara	14.05.2008
13	Gülmay Ertunç (Üye, YAKA-Koop.)	Van	07.07.2008
14	Davut Okçu (Eğitim Bir-Sen)	Van	07.07.2008
15	Recep Bıçek (Yönetim Kurulu Başkanı, Van Folklor Derneği) Şengül Dağtekin (Yönetim Kurulu Başkan Yardımcısı, Van Folklor Derneği)	Van	07.07.2008
16	Cesur Karakaplan (Başkan, Van Öğretmenler Derneği)	Van	07.07.2008
17	Mustafa Avcı (Toplum Gönüllüleri Derneği)	Van	08.07.2008
18	Halim Gökçe (Genel Sekreter, VASİAD)	Van	08.07.2008
19	Ömer Özcan (Van Vali Yardımcısı)	Van	08.07.2008
20	Gıyasettin Gültepe (Yönetim Kurulu Başkanı, Van Göç-Der)	Van	08.07.2008
21	Mahmut Gedik (Koordinatör, Van İŞGEM) (Telefon Görüşmesi)	Van	10.07.2008
22	Ali Fidan (Daire Başkanı, İller İdaresi Genel Müdürlüğü, İçişleri Bakanlığı)	Ankara	10.04.2009

Yazarlar Hakkında

DENİZ YÜKSEKER

Deniz Yüksekler: Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalışıyor. Kayıt dışı ekonomi, uluslararası göç, Türkiye'de Kürtlerin yerinden edilmesi ve İstanbul'da Afrikalı göçmen ve sığınmacılar hakkında bireysel ve meslektaşlarıyla bir arada araştırmalar gerçekleştiren Yüksekler'in bu konularda yayımlanmış kitap ve makaleleri mevcuttur.

DİLEK KURBAN

TESEV'de Demokratikleşme Programı Yöneticisi olarak çalışıyor. Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden, insan hakları alanındaki yüksek lisans derecesini ise Columbia Üniversitesi Uluslararası ve Kamu İlişkileri Fakültesi'nden aldı. Daha sonra, Columbia Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden hukuk doktoru derecesi ile mezun oldu. Azınlık hakları hukuku, Türkiye'de azınlık hakları ve Avrupa insan hakları hukuku konularında çalışan Kurban'ın bu konularda bilimsel dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunuyor.

TESEV

Bankalar Caddesi
Minerva Han, No: 2, Kat: 3
34420 Karaköy İstanbul
T +90 212 292 89 03
F +90 212 292 90 46
E info@tese.org.tr
www.tesev.org.tr